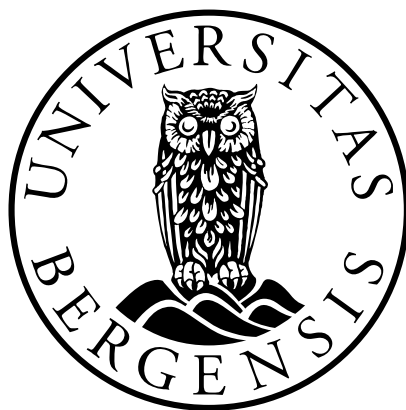

Vekteres adgang til å utøve fysisk makt overfor andre
– *det rettslige grunnlaget og grensene for maktutøvelsen*

Kandidatnummer: 137

14895 ord

JUS399 Masteroppgave
Det juridiske fakultet

UNIVERSITETET I BERGEN

10.05.2019

Innholdsfortegnelse

1. Innledning	s. 4
1.1 Oppgavens tema	s. 4
1.2 Fysisk makt	s. 5
1.3 Metode og rettskilder	s. 6
1.4 Den videre fremstillingen	s. 6
2. Generelt om vektere og vakt- og kontrollvirksomhet	s. 7
2.1 Hva behandles i dette kapitlet?	s. 7
2.2 Forbudet mot privat rettshåndhevelse	s. 7
2.2.1 Generelt om politimonopolet	s. 7
2.2.2 Forholdet mellom vekteres arbeidsoppgaver og politimonopolet	s. 8
2.3 Hva er vakt- og kontrollvirksomhet?	s. 8
2.4 Nærmere om vektere og ulike grupper vaktjenester	s. 8
2.5 Krav til vektere – vandel, opplæring, uniformering, mv.	s. 9
3. Vekteres adgang til å utøve fysisk makt overfor andre - det rettslige grunnlaget og grensene for maktutøvelsen	s. 11
3.1 Hva behandles i dette kapitlet?	s. 11
3.2 Noen utgangspunkter for vekteres maktutøvelse	s. 11
3.2.1 Maktutøvelsen må ha hjemmel i lov eller bygge på annet rettsgrunnlag	s. 11
3.2.2 Utgangspunktet for vurderingen av vekteres maktutøvelse	s. 12
3.2.3 Grensen for maktutøvelsen – rettsposisjon mot rettsposisjon	s. 12
3.3 Straffeprosessuell pågrepelse	s. 13
3.3.1 Innledning	s. 13
3.3.2 Vilkårene for pågrepelse etter § 176 første ledd	s. 13
3.3.2.1 Innledning	s. 13
3.3.2.2 Nærmere om «fare ved opphold», «fersk gjerning» og «ferske spor»	s. 14
3.3.3 Vilkårene for pågrepelse etter § 173	s. 15
3.3.4 Pågripelsen må gjennomføres skånsomt og være forholdsmessig	s. 16
3.3.4.1 Innledning	s. 16
3.3.4.2 Vekteres bruk av makt ved gjennomføringen av pågripelser	s. 17
3.3.4.3 Pågripelsesteknikker – særlig om halsgrep, mageleie og beinlås	s. 19
3.3.4.4 Bruk av hjelpemidler under pågripelsen	s. 19
3.3.4.4.1 Generelt om bruk av hjelpemidler	s. 19
3.3.4.4.2 Særlig om bruk av håndjern	s. 20
3.3.4.5 Bruk av vaktrom, bakrom eller lignende i forbindelse med pågripelsen	s. 20

3.3.5	Oppsummering – grensene for den fysiske maktutøvelsen ved straffeprosessuell pågripelse	s. 21
3.4	Nødrett, nødverge, selvtekt	s. 22
3.4.1	Innledning	s. 22
3.4.2	Nødverge	s. 22
3.4.2.1	Innledning	s. 22
3.4.2.2	Maktutøvelsen må avverge et ulovlig angrep	s. 23
3.4.2.3	Maktutøvelsen må ikke gå lenger enn nødvendig og må være forsvarlig	s. 23
3.4.2.3.1	Innledning	s. 23
3.4.2.3.2	Nærmere om nødvendighets- og forsvarlighetsvurderingen	s. 24
3.4.2.3.3	Nødvendigheten og forsvarligheten av vekteres maktbruk	s. 25
3.4.2.4	Oppsummering – grensene for den fysiske maktutøvelsen ved nødverge	s. 27
3.4.3	Selvtekt	s. 28
3.4.3.1	Innledning	s. 28
3.4.3.2	Vilkårene for selvtekt	s. 28
3.4.3.3	Utøvelse av fysisk makt	s. 29
3.5	Eiendomsretten og den tilhørende styringsretten	s. 29
3.5.1	Innledning	s. 29
3.5.2	Eiendomsretten som rettsgrunnlag	s. 30
3.5.3	Vekteres maktutøvelse i kraft av eiendomsretten	s. 31
3.6	Samtykke, provokasjon og retorsjon, særlig strafferettslig vern	s. 32
3.6.1	Innledning	s. 32
3.6.2	Samtykke	s. 32
3.6.3	Provokasjon og retorsjon	s. 33
3.6.4	Særlig strafferettslig vern	s. 34
3.7	Særlig om billettkontroll på kollektivtransport	s. 34
3.7.1	Innledning	s. 34
3.7.2	Vilkårene for å holde tilbake passasjerer som reiser uten gyldig billett	s. 35
3.7.3	Tilbakeholdelsen må ikke innebære et «uforholdsmessig inngrep»	s. 36
3.7.4	Tilbakeholdelse av mindreårige	s. 39
3.7.5	Oppsummering – grensen for den fysiske maktutøvelsen ved tilbakeholdelse	s. 39
4.	Avslutning	s. 40
4.1	Oppsummerende betraktninger	s. 40
4.2	Bør vektere gis større adgang til å utøve fysisk makt?	s. 41
5.	Kilder	s. 42

1. Innledning

1.1 Oppgavens tema

Oppgavens tema er de rettslige rammene for vekteres utøvelse av fysisk makt overfor andre.

Private selskaper som driver vakt- og kontrollvirksomhet har de siste tiårene hatt en enorm vekst. På begynnelsen av 1980-tallet var det 2825 vektere og minst 45 selskaper som drev vakt- og kontrollvirksomhet i Norge, med en samlet omsetningen på 270 millioner etter datidens kroneverdi.¹ Frem til 2017 har antallet vektere økt til omtrent 12500,² og de 38 bedriftene som var medlem av Næringslivets Hovedorganisasjon Service og Handel omsatte samme år for 7,7 milliarder.³ Til sammenligning var det i tredje kvartal i 2017 omtrent 9700 polititjenestepersoner i politi- og lensmannsetaten.⁴ Tilstedeværelsen av vektere i det offentlige rom har i så måte blitt en del av dagliglivet, og den som går over Torgalmenningen i Bergen eller som spaserer nedover Karl Johans gate i Oslo en travel ettermiddag, vil fort møte vektere i signalgule vester som holder oppsyn med de nærliggende butikkene. Og legger vedkommende ikke merke til vekterne, er de sjeldent langt unna dersom deres oppdragsgivere har behov for deres bistand.

Den omfattende veksten av vakt- og kontrollvirksomhetsbransjen har etter hvert medført at vektere stadig utfører oppgaver som i utgangspunktet skal utføres av politiet. I denne forbindelse er det ikke sjeldent at vekterne også utøver fysisk makt overfor andre, eksempelvis for å holde tilbake en person som har stjålet varer fra en butikk, eller for å fjerne en overstadig beruset person fra et utested. Etter politiloven⁵ § 1 er det imidlertid staten som skal sørge for den polititjenesten som samfunnet har behov for, og det er politiet som skal utføre tjenesten og eventuelt bruke makt for å opprettholde ro og orden, avverge kriminalitet, mv. At andre enn politiet utfører polisiære oppgaver og i denne forbindelse utøver fysisk makt er betenkelig, og selv om «uberettiget maktbruk av vektere ikke anses som et stort samfunnsproblem»,⁶ er det med jevne mellomrom oppslag i media hvor det påstås at vektere uberettiget har utøvet fysisk makt overfor andre eller at maktbruken har vært langt mer omfattende enn nødvendig.

¹ NOU 1984:24 s. 17-20.

² Spurkland/Myhrer/Bunæs (2017) s. 22-23.

³ NHO Service og Handel, Sikkerhet og Beredskap, Statistikk og trender 2018 s. 4.

⁴ Politidirektorater: Politi- og lensmannsetatens kapasitets- og kompetansebehov de kommende ti-årene s. 6.

⁵ Lov av 4 august 1995 om politiet.

⁶ Ot.prp.nr.49 (2008-2009) s. 40.

Samtidig som vakt- og kontrollvirksomhetsbransjen stadig har blitt mer fremtredende i samfunnsbildet, har vekteres rettsstilling også blitt gjenstand for behandling i juridisk teori. Foruten forholdsvis generelle fremstillinger av vekteres polisiære oppgaver er det så vidt jeg kan se ingen andre enn Rolf B. Wegner som særskilt har redegjort for vekteres bruk av fysisk makt.⁷ Det er dermed god grunn til å se nærmere på vekteres utøvelse av fysisk makt overfor andre, både hva gjelder hvilket rettsgrunnlag maktutøvelsen bygger på, i hvilke situasjoner vektere utøver fysisk makt, og hvor grensen går for vektere mellom lovlig og ulovlig maktutøvelse.

Med formål om å bidra til større klarhet om de rettslige rammene som gjelder for vekteres utøvelse av makt overfor andre, vil jeg i denne oppgaven undersøke hva som er det rettslige grunnlaget for vekteres maktutøvelse, samt avklare grensen mellom lovlig og ulovlig maktutøvelse.

1.2 Fysisk makt

Makt finnes i mange ulike former og kan utøves i mange forskjellige situasjoner. Andre former for makt enn fysisk makt er blant annet sosial makt og psykisk makt. Uavhengig av hva slags form for makt som utøves eller i hvilken situasjon maktutøvelsen finner sted, er et fellestrekk ved makt at den som utøver makten gjør det for å oppnå et mål, selv om dette skjer mot den som makten utøves mot sin vilje eller sine interesser. Både vekteren som ber en gjeng høylytte og sjenerende ungdommer forlate et kjøpesenter, og vekteren som drar med seg en overstadig beruset person utfra et utested utøver dermed makt, selv om maktførmene er ulike. Dersom ungdommene i det førstnevnte tilfellet forlater kjøpesenteret uten at vekteren må foreta seg noe ytterligere, vil vekteren ha utøvet sosial makt ved at vedkommendes autoritet, bekledding, alder, mv. gjør at ungdommene følger vekterens pålegg. I sistnevnte tilfellet utøver vekteren fysisk makt ved å utføre et tvangsmessig fysisk inngrep mot den berusede gjesten for å få vedkommende til å forlate utestedet. At den fysiske makten som vekteren her utøver defineres som «tvangsmessig fysisk inngrep», samsvarer med den definisjonen av «makt» som følger av politiinstruksen § 3-2 annet ledd. Når jeg i den videre fremstillingen skriver «fysisk makt» eller «maktutøvelsen» mener jeg «tvangsmessige fysisk inngrep mot personer».

⁷ Wegner (2009).

1.3 Metode og rettskilder

Hva som er det rettslige grunnlaget for vekteres adgang til å utøve fysisk makt overfor andre og hvor grensen mellom lovlig og ulovlig maktutøvelse går, må fastlegges på bakgrunn en analyse av lover, forarbeider, rettspraksis, forskrifter, instruksjer, rundskriv, og juridisk teori. Formålet med denne oppgaven er som nevnt pkt. 1.1 å undersøke hva som er gjeldene rett, og selv om jeg enkelte steder vil foreta rettspolitiske vurderinger og komme med rettspolitiske synspunkter, vil fremstillingen i hovedsak være rettsdogmatisk. Rettskildene vil analyseres ved hjelp av alminnelig juridisk metode, hvor jeg tar hensyn til trinnhøyden mellom rettskildene og de ellers gjeldene prinsippene om slutninger fra lovers ordlyd, forarbeider, rettspraksis, mv. Når det gjelder grensen mellom lovlig og ulovlig maktutøvelse beror denne primært på slutninger fra rettspraksis. I denne sammenheng foreligger det få relevante avgjørelser fra Høyesterett, og jeg vil derfor trekke slutninger fra rettspraksis fra ting- og lagmannsrettene. Underrettspraksis har ikke samme rettskildemessige vekt som Høyesterett sine avgjørelser, men underrettspraksis som gjennom flere avgjørelser gir et entydig bilde av hvordan rettsstilstanden er, vil måtte anses å gi uttrykk for gjeldene rett og dermed tillegges betydelig vekt.

1.4 Den videre fremstillingen

I den videre fremstillingen vil jeg i kapittel 2 gi en generell fremstilling av vektere og vakt- og kontrollvirksomhetsbransjen. Blant annet vil jeg redegjøre for hva som menes med vakt- og kontrollvirksomhet, hva som menes med vektere, hvilke oppgaver vektere utfører og hvordan de på bakgrunn av de oppgavene de utfører kan deles i ulike grupper. Jeg vil også gå nærmere inn på forbudet mot privat rettshåndhevelse som følger av politiloven § 26. Deretter vil jeg i kapittel 3 undersøke hva som er det rettslige grunnlaget for vekteres maktutøvelse, samtidig som jeg underveis trekker opp grensen mellom vekteres lovlige og ulovlige maktutøvelse. En særskilt problemstilling i kapittelet 3 er i hvilken utstrekning vektere som utfører billett kontroll på kollektivtransport kan utøve fysisk makt overfor passasjerer som ikke har gyldig billett. Avslutningsvis vil jeg i kapittel 4 komme med noen oppsummerende og samlende betraktninger.

2. Generelt om vektere og vakt- og kontrollvirksomhet

2.1 Hva behandles i dette kapitlet?

Før jeg går nærmere inn på vekteres adgang til å utøve fysisk makt overfor andre, vil jeg kort redegjøre for noen generelle utgangspunkter om vektere og vakt- og kontrollvirksomhet. Nedenfor redegjør jeg først i pkt. 2.2 for forbudet mot privat rettshåndhevelse og forholdet mellom vekteres arbeidsoppgaver og politimonopolet, før jeg deretter i pkt. 2.3 til 2.5 går nærmere inn på hva som anses som vakt- og kontrollvirksomhet, ulike typer vaktjenester og grupper av vektere, samt noen av de kravene som gjelder for vektere.

2.2 Forbudet mot privat rettshåndhevelse

2.2.1 Generelt om politimonopolet

Av politiloven § 26 følger et generelt forbud mot privat rettshåndhevelse. Etter bestemmelsens første ledd er det forbudt for andre enn politiet å «organisere eller delta i privat virksomhet som har som formål å opprettholde offentlig ro og orden eller drive andre former for alminnelig rettshåndhevelse på offentlig sted». Forbudet gir sammen med politiloven § 1 om at det er staten som skal sørge for den polititjenesten samfunnet har behov for, uttrykk for statens enerett til å utøve politimyndighet, gjerne omtalt som statens politimonopol.⁸

Forbudet mot privat rettshåndhevelse er imidlertid ikke til hinder for at private selskaper kan drive vakt- og kontrollvirksomhet. I § 26 annet ledd heter det at første ledd ikke er til hinder for at det «etableres vakthold som tilsikter å beskytte person eller eiendom eller verne om naturen», og videre at forbudet heller ikke er til hinder for «at en arrangør av allment tilgjengelig sammenkomst eller tilstelning etablerer vakthold for å opprettholde ro og orden under arrangementet». Dette gjelder også for ervervsmessig vaktvirksomhet.⁹ Bestemmelsen innebærer likevel begrensninger hva gjelder hvilke oppgaver som kan utføres av vakt-selskaper på områder som er tilgjengelig for allmenheten.¹⁰ Det er med andre ord den ytre rammen for borgernes adgang til å organisere og delta i rettshåndhevende virksomhet som angis.¹¹

⁸ Auglend/Mæland (2017) s. 1281 og Spurkland/Myhrer/Bunæs (2017) s. 86.

⁹ Ot.prp.nr.22 (1994-1995) s. 70.

¹⁰ Norske lovkommentarer note 167 til politiloven ved Tor-Geir Myhrer.

¹¹ Auglend/Mæland (2017) s. 1286.

2.2.2 Forholdet mellom vekteres arbeidsoppgaver og politimonopolet

Grensen mellom vekteres arbeidsoppgaver og oppgavene som politiet skal utføre har blitt behandlet i forarbeidene til vaktvirksomhetsloven¹² og juridisk teori, men synes å være uklar.¹³ Er det eksempelvis i samsvar med politimonopolet at vektere patruljerer langs Akerselva i Oslo eller i parken utenfor Strax-Huset i Bergen? Jeg går ikke nærmere inn på problemstillingen her, men nevner kort at det er betenkelig at private selskaper og vektere utfører så vidt omfattende vakt- og kontrollvirksomhet som de gjør, og at de stadig overtar flere og flere av de oppgavene som i utgangspunktet skal utføres av politiet. Hovedinnholdet i vekternes og vaktsekskapenes virksomhet skal tross alt være «begrenset til å observere, kontrollere og rapportere».¹⁴

2.3 Hva er vakt- og kontrollvirksomhet?

Med *vakt- og kontrollvirksomhet* sikter jeg til den virksomheten som faller inn under anvendelsesområdet til vaktvirksomhetsloven. Loven gjelder etter § 2 første ledd for «ervervsmessig vaktvirksomhet og egenvakthold», og det fremgår av bestemmelsen at med «ervervsmessig vaktvirksomhet» menes «virksomhet som går ut på å utføre vakttjenester mot vederlag». Etter annet ledd er det ikke av betydning om den ervervsmessige vaktvirksomheten eller egenvaktholdet drives av private eller et forvaltningsorgan. Vaktoppdrag som utføres sporadisk eller har lite omfang vil derimot ikke omfattes av loven, med mindre politiet setter som vilkår at vakttjenesten av sikkerhetsmessige grunner skal utføres av vektere, se § 2 tredje ledd.

2.4 Nærmere om vektere og ulike grupper vakttjenester

Personer som er ansatt i selskapene som driver vakt- og kontrollvirksomhet og som utfører vakttjenester eller oppgaver som er direkte knyttet til vakttjenestene, er *vektere*.¹⁵ Vakttjenestene er mangeartede og i vaktvirksomhetsloven § 2 første ledd bokstav a) til f) nevnes alle vakttjenestene som omfattes av loven. Avhengig av hva slags form for vakttjeneste det er tale om og hvem som utfører tjenesten, kan vakttjenestene deles inn i ulike grupper. I forarbeidene til vaktvirksomhetsloven og juridisk teori varierer antallet grupper fra fire til 14 grupper.¹⁶ Jeg finner på bakgrunn av vaktvirksomhetslovens opplisting av de ulike vakttjenestene det naturlig

¹² Lov av 5 januar 2001 om vaktvirksomhet.

¹³ Se Ot.prp.nr.54 (1999-2000), Innst.O.nr.20 (2000-2001), Myhrer (2011) og Auglend/Mæland (2017).

¹⁴ Innst.O.nr.20 (2000-2001) s. 2.

¹⁵ Ot.prp.nr.54 (1999-2000) s. 3.

¹⁶ Spurkland/Myhrer/Bunæs (2017) s. 23 med videre henvisninger.

å dele vakttjenestene inn i fire grupper, hvor det særlig er under utføringen av vakttjenester som omfattes av de to første gruppene at det kan være aktuelt for vektere å utøve fysisk makt.

Den første gruppen omfatter vakttjenester som innebærer at det utføres «tilsyn med privat område eller offentlig område», jf. § 2 første ledd bokstav a), og den andre gruppen omfatter «kontrolltjenester», jf. § 2 første ledd bokstav b). Tilsyn med privat eller offentlig område vil typisk skje gjennom områdekontroll hvor vektere patruljerer i butikker i et geografisk område eller på kjøpesentre, eller ved at vektere utfører vakthold på utsteder, restauranter eller hoteller. Vektere som utfører den sistnevnte typen vakttjenester kalles gjerne for ordensvakter, mens vektere som utfører områdekontroll kalles byvektere og sentervektere.¹⁷ Kontrolltjenester innebærer vakthold i form av resepsjonstjenester, adgangskontroll til avgrensede områder, sikkerhetskontroller på flyplasser, mv. Også kontrollvirksomhet i forbindelse med og på kollektivtransport omfattes av denne gruppen. Vektere som utfører denne typen vakttjenester kan kategoriseres som vektere i vakt- og sikkerhetstjeneste.¹⁸

Den tredje gruppen omfatter vakttjenester hvor det utføres «verditransporter» og «ledsagertjenester», jf. § 2 første ledd bokstav c) og d), mens den fjerde gruppen omfatter vakttjenester hvor det «mottas og behandles alarmsignaler fra overfalls- eller innbruddsalarmanlegg eller utrykning etter slike signaler etter avtale», jf. § 2 første ledd bokstav e). Verditransport og ledsagertjenester er vakttjenester som relaterer seg til sikkerhet under transport, enten det er «penger, verdipapirer eller edelmetaller» eller personer.¹⁹ Behandling av alarmsignaler eller utrykning etter slike signaler innebærer at en eller flere vektere rykker ut til boliger, butikker, kjøpesentre, mv. etter at det er utløst en innbruddsalarm eller at det på videoovervåkning blir observert uvedkommende på et område hvor allmenheten ikke har adgang.

2.5 Krav til vektere - vandel, opplæring, uniformering, mv.

Vaktvirksomhetsloven oppstiller en rekke krav som må være oppfylt for at en person skal kunne arbeide som vekter, samt krav som må være oppfylt mens vekteren utfører sine arbeidsoppgaver. Innholdet i kravene er nærmere presisert i vaktvirksomhetsforskriften. Av særlig betydning for vektteres utøvelse av fysisk makt er blant annet at den som skal utføre vakttjenester eller oppgaver som er direkte knyttet til vakttjenester, etter vaktvirksomhetsloven § 8 første ledd må

¹⁷ Spurkland/Myhrer/Bunæs (2017) s. 22.

¹⁸ Spurkland/Myhrer/Bunæs (2017) s. 22-23.

¹⁹ Ot.prp.nr.54 (1999-2000) s. 44.

være over 18 år og ha tilfredsstillende vandel. Kravet til tilfredsstillende vandel må være oppfylt under hele ansettelsesforholdet, og dersom vekteren begår straffbare handlinger som medfører at vandelskravet ikke lenger er oppfylt og vekteren dermed ikke kan utføre sine arbeidsoppgaver, vil ansettelsesforholdet kunne avsluttes.

Personer som skal jobbe som vektere må også gjennomføre en obligatorisk grunnutdanning på 157 timer,²⁰ og hvert fjerde år må vekterne regodkjennes for å kunne fortsette å utføre vaktjeneste eller oppgaver som er direkte knyttet til vaktjeneste, se vaktvirksomhetsforskriften § 11. Under utførelsen av vaktoppdrag skal vektere bære synlig ID-kort, og som hovedregel være uniformert, se vaktvirksomhetsloven §§ 10 og 11. Når særlige grunner tilsier det kan det gis tillatelse til at vakt- og kontrollvirksomhet uføres uten uniform. Plikten til å bære ID-kort og uniform er viktig utfra hensynet til forutberegnelighet og rettssikkerhet, slik at personer som opplever at vektere utøver fysisk makt overfor dem vet at vedkommende er vekter og utøver makten som en del av sine arbeidsoppgaver.

²⁰ Læreplan, Nasjonal grunnutdanning for vektere, 3 versjon, 30.01.2019, s. 4.

3. Vekteres adgang til å utøve fysisk makt overfor andre – det rettslige grunnlaget og grensene for maktutøvelsen

3.1 Hva behandles i dette kapitlet?

I dette kapitlet skal jeg redegjøre for det rettslige grunnlag for vekteres adgang til å utøve fysisk makt overfor andre, samt grensen mellom lovlig og ulovlig maktutøvelse. Nedenfor vil jeg i pkt. 3.2 gå nærmere inn på utgangspunktet for vekteres adgang til å utøve fysisk makt overfor andre, før jeg deretter i pkt. 3.3 til 3.6 behandler de ulike rettsgrunnlagene som hjemler maktutøvelsen. Underveis som jeg redegjør for de rettslige grunnlagene, vil jeg også trekke opp grensen mellom lovlig og ulovlig maktutøvelse. Avslutningsvis vil jeg i pkt. 3.7 se nærmere på vekteres adgang til å utøve fysisk makt i forbindelse med billettkontroll på kollektivtransport.

3.2 Noen utgangspunkter for vekteres maktutøvelse

3.2.1 Maktutøvelsen må ha hjemmel i lov eller bygge på annet rettsgrunnlag

Utøvelse av fysisk makt overfor andre representerer et inngrep som etter legalitetsprinsippet krever hjemmel i lov.²¹ Kravet om hjemmel i lov har sammenheng med at utøvelse av fysisk makt overfor andre er straffbart etter straffeloven²² §§ 271 flg. Foreligger det ingen lovhjemmel som gir adgang til å utøve fysisk makt, kan inngrepet dermed ikke gjennomføres. Det er ingen særskilte lovbestemmelser som gir vektere rett til å utøve fysisk makt utover det enhver annen kan, og av vaktvirksomhetsloven § 12 første ledd følger det at «den som utfører vakttjeneste, har ingen adgang til bruk av fysisk makt utover den enhver har adgang til, jf. straffeloven § 18 og straffeprosessloven § 176 første ledd, jf. § 170 a».

Vekteres adgang til å utøve fysisk makt i forbindelse med tjenesteoppdraget er dermed i utgangspunktet betinget av at vilkårene i straffeloven § 18, straffeprosessloven²³ § 176, eller andre lovbestemmelser er oppfylt, men også andre rettsgrunnlag kan berettige en viss maktutøvelse.²⁴ Blant disse er eiendomsretten og den tilhørende styringsretten et svært praktisk rettsgrunnlag for vektere. Jeg kommer nærmere tilbake til innholdet i eiendomsretten og hvorfor

²¹ Eckhoff/Smith (2014) s. 357 og Graver (2015) s. 198-199.

²² Lov av 20 mai 2005 om straff.

²³ Lov av 22 mai 1981 om rettergangsmåten i straffesaker.

²⁴ Myhrer (2012) s. 25 fotnote 16.

den gir adgang til å utøve fysisk makt nedenfor i pkt. 3.5, men all den tid utøvelse av fysisk makt ellers krever hjemmel i lov, kan det stilles spørsmål ved om eiendomsretten er et tilstrekkelig klart rettsgrunnlag for å kunne utøve omfattende fysisk makt overfor andre.

3.2.2 Utgangspunktet for vurderingen av vekteres maktutøvelse

Ved vurderingen av lovligheten av vekteres utøvelse av fysisk makt overfor andre må utgangspunktet tas i rettsgrunnlaget som maktutøvelsen bygger på, samt de vilkårene og vurderingsmomentene som følger av rettsgrunnlaget. Selv om vektere utfører mange oppgaver med stor likhet til de som politiet utfører, stilles vektere i utgangspunktet ikke i noen særstilling når maktutøvelsen skal vurderes i ettertid. Av LB-2002-636 fremgår det imidlertid at «når vakttjenesten nødvendiggjør elementer av denne type ordenshåndhevelse, må det antas at vektere, på lik linje med polititjenestemenn, *må levnes en forholdsvis romslig ramme for skjønn når deres handlinger skal vurderes i ettertid.* For så vidt gjelder polititjenestemenn er det i hovedsak gitt tilslutning til et slikt prinsipp i Rt-1995-661. *Når det først er nødvendig med en inngripen som innebærer vold, kan det ikke ses grunn til at denne romslighet bør være mindre for vektere*» (min kursivering). Ettersom vektere har fått opplæring i håndtering av situasjoner som kan bli voldsomme og ellers ofte befinner seg i krevende situasjoner, kan det antagelig hevdes at spillerommet for skjønnet burde være snevrere når det er en vokter som utøver fysisk makt, enn når det er alminnelige personer som gjør det.²⁵ Dersom vektere først griper inn i disse situasjonene bør det dermed forventes at de evner å løse dem uten at det utøves fysisk makt. Er ikke dette tilfellet må politiet kontaktes.

3.2.3 Grensene for maktutøvelsen – rettsposisjon mot rettsposisjon

Når grensen mellom vekteres lovlige og ulovlige maktutøvelse skal fastlegges, vil det i de fleste tilfeller være slik at vekterens rettsposisjon står mot vedkommende som den fysiske makten utøves ovenfor sin rettsposisjon, og grensen for hva den ene personen lovlig kan foreta seg påvirker dermed hva den andre personen lovlig kan foreta seg. Dersom en vokter i så måte lovlig kan ta tak i en gjest på et utested og dra med seg vedkommende ut fra lokalet, vil en motvergehandling fra gjesten være ulovlig. Tilsvarende vil gjesten sin motvergehandling være lovlig, hvis vekterens maktutøvelse er ulovlig. Et slikt perspektiv gjør at det kan trekkes slutninger fra rettspraksis om hvor grensen mellom lovlig og ulovlig maktutøvelse går utfra

²⁵ Ved nødverge vil rommet for skjønn være større, jf. pkt. 3.4.2.3.1.

hvem som er tiltalt og fornærmet i straffesaker hvor det er utøvet fysisk makt, og hvem det er som blir dømt for å ha utøvet fysisk makt overfor den andre.

3.3 Straffeprosessuell pågripelse

3.3.1 Innledning

Av straffeprosessloven § 175 første ledd følger det at det er påtalemyndigheten som skal beslutte om en person skal pågripes. I visse situasjoner vil det imidlertid være behov for å foreta pågripelser uten at påtalemyndigheten på forhånd har besluttet pågripelse, og i straffeprosessloven § 176 første ledd første punktum er polititjenestepersoner gitt adgang til å foreta «pågripelse uten beslutning av retten eller av påtalemyndigheten» når det er «fare ved opphold». Av annet punktum fremgår det videre at «det samme gjelder enhver annen dersom den mistenkte treffes eller forfølges på fersk gjerning eller ferske spor». På nærmere bestemte vilkår kan dermed enhver person foreta pågripelser, og i denne sammenheng også utøve fysisk makt for å gjennomføre pågripelsen. I tillegg til § 176, åpner også straffeprosessloven § 173 for at pågripelser kan foretas uten at det på forhånd er besluttet av påtalemyndigheten og gjennomføres av andre enn polititjenestepersoner. At det kan utøves fysisk makt ved gjennomføringen av pågripelsen fremgår ikke direkte av straffeprosessloven, men følger forutsetningsvis av straffeprosessloven § 178 om at pågripelsen skal skje så «skånsomt som forholdene tillater», samt av straffeloven § 18 annet ledd jf. første ledd.²⁶

3.3.2 Vilkårene for pågripelse etter § 176 første ledd

3.3.2.1 Innledning

For at vektere skal kunne pågripe en person følger det av § 176 første ledd annet punktum at den mistenkte må «treffes eller forfølges» på «fersk gjerning» eller «ferske spor». Selv om «fare ved opphold» kun er nevnt i første ledd første punktum, er ordene «det samme gjelder» i annet punktum forstått slik at også dette vilkåret må være oppfylt for at andre enn polititjenestepersoner skal kunne foreta pågripelser etter bestemmelsen.²⁷ Det må dermed foreligge «fare ved opphold», samtidig som den mistenkte «treffes eller forfølges» på «fersk gjerning» eller «ferske spor» for at en vokter skal kunne utføre pågripelser etter § 176 første ledd.

²⁶ Myhrer (2011) s. 47-48 og Øyen (2017) s. 187.

²⁷ Fredriksen (2016) s. 8 med henvisning til Skeie (1939) s. 280.

I tillegg til vilkårene som følger av § 176 første ledd, må vilkårene i straffeprosessloven § 171 første ledd være oppfylt.²⁸ Den som pågripes må i så måte med «skjellig grunn mistenkes for en eller flere handlinger som etter loven kan medføre høyere straff enn fengsel i 6 måneder», samtidig som minst ett av alternativene i nr. 1 til 4 må foreligge. Kravet til «skjellig grunn» innebærer at det må være mer sannsynlig at den mistenkte har begått lovbruddet vedkommende mistenkes for, enn at vedkommende ikke har gjort det.²⁹ Når det gjelder strafferammekravet viser «høyere straff enn fengsel i 6 måneder» til den abstrakte strafferammen, ikke hva den forventede straffen er.³⁰ At straffen må være «høyere» enn seks måneder innebærer også at det ikke er tilstrekkelig for pågrepelse etter § 176 første ledd at straffebudet har en strafferamme på fengsel *inntil* seks måneder *eller* bøter.³¹ Fremgår det av straffebudet at strafferammen er fengsel inntil seks måneder *og* bot, er strafferammekravet derimot oppfylt.³² Ellers innebærer kravet om at vilkårene i § 171 første ledd er innfridd at alle straffbarhetsvilkårene må være oppfylt. Barn og ungdom under 15 år kan følgelig ikke pågripes i medhold av § 176 første ledd, jf. straffeloven § 20 første ledd bokstav a).

3.3.2.2 Nærmere om «fare ved opphold», «fersk gjerning» og «ferske spor»

Med «fare ved opphold» menes det at det må være fare forbundet med å vente på at påtalemyndigheten beslutter at den mistenkte skal pågripes. Faren knytter seg i så tilfelle til den materielle begrunnelsen for hvorfor det er nødvendig at den mistenkte pågripes.³³ Typisk vil det foreligge «fare ved opphold» dersom den mistenkte vil kunne undra seg forfølgningen dersom vedkommende ikke straks pågripes. Dersom en vekter observerer at en person begår et straffbart forhold som berettiger å pågripe vedkommende, må den totale tiden det tar å kontakte politiets operasjonssentral og politijurist tas i betraktning. Det skal derfor lite til før det foreligger «fare ved opphold», og er vilkårene om at den mistenkte treffes eller forfølges på «fersk gjerning» eller «ferske spor» er oppfylt, kan vekteren pågripe vedkommende.

Vedkommende som pågripes må videre treffes eller forfølges på «fersk gjerning». Dette omfatter både at den mistenkte oppdages under selve utføringen av lovbruddet, og umiddelbart

²⁸ NUT 1969:3 s. 240 og Myhrer (2011) s. 48.

²⁹ Rt. 1993 s. 1302 og Rt. 2011 s. 946.

³⁰ Norske lovkommentarer note 1021 til straffeprosessloven ved Geir Sunde Haugland.

³¹ Se imidlertid det praktisk viktige unntaket fra strafferammekravet i straffeprosessloven § 171 annet ledd for overtredelse av straffeloven § 323 om mindre tyveri.

³² Rt. 1994 s. 276 og Rt. 2010 s. 453.

³³ Fredriksen (2016) s. 4.

etter at lovbruddet er begått.³⁴ Dersom en vekter etter å ha rykket ut til en tyverialarm observerer en person som står utenfor et knust butikkvindu med butikkens varer i hendene, vil vedkommende på samme måte som om at vekteren hadde observert den mistenkte knuse vinduet for så å ta seg inn i butikken og ta med seg varene, treffes eller forfølges på «fersk gjerning». For det tilfellet at den mistenkte oppdages rett etter at lovbruddet er begått skjerpes kravet til sannsynlighet for at det er vedkommende som har begått lovbruddet. Det trengs ikke lenger bare «skjellig grunn» til mistanke, men det må være klart at det er den påtrufne som er gjerningspersonen.³⁵ Reelt kreves derfor kvalifisert sannsynlighet for at det er den mistenkte som har begått lovbruddet som vedkommende pågripes for.

Dersom den mistenkte ikke treffes eller forfølges på «fersk gjerning», vil vedkommende kunne forfølges på «ferske spor». Dette vil være tilfellet hvor vekteren kommer til stedet etter at lovbruddet er begått, og noen gir et signalement på den mistenkte og peker i hvilken retning vedkommende gikk etter fullbyrdelsen av lovbruddet. Det kan imidlertid ikke gå for lang tid fra lovbruddet ble begått til vekteren opptar forfølgelsen, og den mistenkte kan ikke bli påtruffet eller innhentet for langt unna gjerningsstedet.³⁶ At sporet må være «ferskt» innebærer dermed både en begrensning i tid og rom. Hvor lang tid det kan gå fra lovbruddet begås til den mistenkte påtreffes eller blir innhentet kan neppe bestemt fastslås, men en absolutt grense går ved at den mistenkte ikke kan pågripes dagen etter at lovbruddet vedkommende mistenkes for ble begått.³⁷ Sporet vil nok heller ikke være «ferskt» noen timer etter at det ble begått. Når det gjelder begrensningen i rom er det naturlig med en tilsvarende tilnærming, hvor det er av betydning hvor stor muligheten for personforveksling er.³⁸ Sentervektene vil typisk kunne påtreffe den mistenkte inne på kjøpesenteret noe tid etter at lovbruddet ble begått, men kan ikke begi seg ut på offentlig område for å se etter vedkommende. Da vil sporet ikke være «ferskt» lenger.

3.3.3 Vilkårene for pågrepelse etter § 173

Etter straffeprosessloven § 173 utvides adgangen til å foreta pågripelser der strafferammekravet ikke er oppfylt ved at «den som treffes på fersk gjerning og ikke avstår fra en straffbar virksomhet, kan pågripes uten hensyn til størrelsen av straffen». Bestemmelsen er særlig

³⁴ Norske lovkommentarer note 1087 til straffeprosessloven ved Geir Sunde Haugland.

³⁵ Fredriksen (2016) s. 11 og Spurkland/Myhrer/Bunæs (2017) s. 135.

³⁶ Fredriksen (2016) s. 12.

³⁷ Fredriksen (2016) s. 13.

³⁸ Fredriksen (2016) s. 13.

praktisk for vektere som ofte befinner seg i situasjoner hvor strafferammekravet ikke er oppfylt, og dermed må bygge en eventuell pågripelse og maktutøvelse på annet rettsgrunnlag enn straffeprosessloven § 176 første ledd. Ordensforstyrrelser eller situasjoner hvor personer uberettiget oppholder seg på områder som de har blitt bedt om å forlate er eksempler på tilfeller hvor strafferammekravet i § 171 første ledd ikke innfridd, se straffeloven §§ 181 og 268 annet ledd. I likhet med straffeprosessloven § 176 første ledd må den som pågripes med «skjellig grunn mistenkes for en eller flere handlinger» straffbare handlinger, jf. straffeprosessloven § 171 første ledd. Det oppstilles imidlertid ikke noe krav om at et eller flere av alternativene i nr. 1 til 4 må foreligge. Dette har sammenheng med at det bare er adgang til å foreta pågripelser etter § 173 første ledd dersom den mistenkte «ikke avstår fra en straffbar virksomhet». Følgelig har vektere ikke adgang til å pågripe en person som avstår fra den straffbare handlingen idet vedkommende blir oppmerksom på vektoren. Ellers må personen som pågripes «treffes på fersk gjerning», se pkt. 3.3.2.2 om hva dette innebærer. Også ved pågripelser etter § 173 første ledd kan vektere utøve fysisk makt for å gjennomføre pågripelsen. De nærmere grensene for maktutøvelsen er sammenfallende med hva som gjelder for pågripelser etter § 176 første ledd.

3.3.4 Pågripelsen må gjennomføres skånsomt og være forholdsmessig

3.3.4.1 Innledning

Dersom vilkårene i §§ 176 første ledd eller 173 første ledd er oppfylt og en vokter pågriper en person, følger det av straffeprosessloven § 178 at pågripelsen skal «foretas så skånsomt som forholdene tillater», samt av § 170a at den «utfra sakens art og forholdene ellers» må være forholdsmessig. Etter straffeloven § 18 annet ledd gjelder reglene i § 18 første ledd tilsvarende for den som iverksetter en lovlig pågripelse, noe som innebærer at maktutøvelsen ved pågripelsen ikke må gå lenger enn nødvendig, og ikke må gå åpenbart utover hva som er forsvarlig under hensyn til hvor farlig angrepet er, hva slags interesse som angrepet krenker, og angriperens skyld, jf. § 18 første ledd bokstav b) og c). Slik jeg ser det er reglene om skånsomhet og forholdsmessighet i straffeprosessloven, og kravet om nødvendighet og forsvarlighet i straffeloven i det alt vesentlige sammenfallende ved pågripelser.

At pågripelsen skal gjennomføres på en skånsom måte stiller blant annet krav om hvor og hvordan den gjennomføres. Kravet om at pågripelsen og maktutøvelsen skal være forholdsmessig innebærer at pågripelsen må ivareta et legitimt formål og at pågripelsen er egnet til å ivareta dette formålet, samt at den fysiske makten som utøves i forbindelse med pågripelsen er

nødvendig. At maktutøvelsen må være nødvendig innebærer at det ikke må tas i bruk sterke midler uten at svakere midler antas utilstrekkelige eller uhensiktsmessige, eller at slike forgjeves har vært forsøkt.³⁹ Maktutøvelsen må tilpasses de konkrete forholdene og den som pågripes. Ved pågripelse av særlig sårbare personer, slik som eldre, bevegelseshemmede, og mindreårige, skjerpes kravet til forholdsmessighet og maktutøvelsen må tilpasses deretter.

3.3.4.2 Vekteres bruk av makt ved gjennomføringen av pågripelser

I hvilken utstrekning vektere gjennomfører straffeprosessuelle pågripelser og i denne sammenheng utøver fysisk makt, er på bakgrunn av manglende statistikk, uklart. Tatt i betraktning de arbeidsoppgavene vektere utfører er det imidlertid grunn til å anta at vektere gjennomfører et stort antall pågripelser og derigjennom utøver fysisk makt i stor utstrekning, samt at maktutøvelsen tidvis er overdreven. Sistnevnte var tilfellet i TOSLO-2009-115888, hvor fire ordensvakter som jobbet på et utested i Oslo var tiltalt for under særdeles skjerpene omstendigheter å ha øvet vold mot en gjest. Gjesten hadde blitt nektet adgang og hadde deretter gjort et utfall som traff en av ordensvaktene i ansiktet. Av denne grunn la ordensvaktene gjesten i bakken og påsatte ham håndjern, men selv om gjesten var nøytralisert slo og sparket ordensvaktene ham, før de tok ham med inn i en gang hvor de fortsatte voldsutøvelsen i 8 til 10 minutter. Om pågripelsen heter det i tingrettens dom at «slik retten vurderer situasjonen fremstår selve pågripelsen som en rettmessig handling. Men den behandling fornærmede fikk etter at han var lagt i bakken overskrider klart det som var nødvendig for å nøytralisere fornærmede». De tiltalte ble dømt i henhold til tiltalen og verken anken til lagmannsretten eller Høyesterett førte frem.⁴⁰ Fra avgjørelsen kan det sluttet at det både vil være i samsvar med kravet til skånsomhet og forholdsmessighet å legge en person som pågripes i bakken, men at det ikke er nødvendig og dermed heller ikke forholdsmessig å slå eller sparke den pågrepne etter at vedkommende er nøytralisert.

En mer skånsom og forholdsmessig pågripelse ble gjennomført i LB-2009-171107, hvor en mann var tiltalt for å ha påført en ordensvakt en kroppsskade under en hip hop-konsert på Château Neuf i Oslo. Ordensvakten hadde oppdaget at tiltalte tagget med en sprittusj på en vegg og etter å ha anropt tiltalte «gikk [han] raskt bort til [tiltalte], tok tak i [tiltaltens] høyre arm og bendte den opp bak hodet mens [tiltalte] sto delvis med ryggen og delvis med siden mot ham

³⁹ Rt. 2007 s. 1172 avs. 23-24, jf. politiinstruksen §§ 3-1 og 3-2.

⁴⁰ LB-2010-98142 og HR-2011-1531-U.

inne ved veggen. Formålet var å foreta en sivil pågripelse og sikre at [tiltalte] ikke fikk kastet fra seg sprittusjen». Mens ordensvakten «forsøkte å få tak i [tiltaltes] venstre arm med sin venstre hånd, fikk [tiltalte] tak i [ordensvaktens] venstre pekefinger og bendte til» slik at fingeren brakk. Deretter skjøv ordensvakten tiltalte «inn mot veggen med full kroppstygde. [Tiltalte] slo hodet mot veggen, fikk et kutt gjennom venstre øyebryn som senere måtte sys med seks sting og ble bevisstløs». Tiltalte ble ikke hørt med at hadde handlet i nødverge ettersom vilkårene i straffeprosessloven § 176 første ledd var oppfylt. Om pågripelsen fremgår det at «[ordensvaktens] tak rundt [tiltaltes] høyre arm og forsøk på å få tak i venstre arm ikke gikk ut over det som framsto som nødvendig ved en pågripelse». Ordensvakten gikk heller ikke «lenger enn nødvendig da han brukte hele sin kroppstygde til å dytte [tiltalte] mot veggen, selv om dyttet førte til en skade i hodet». Fra avgjørelsen kan det dermed sluttet at det både vil være i samsvar med kravet til skånsomhet og forholdsmessighet å ta hendene til en person som pågripes bak på vedkommendes rygg og holde de fast. Gjør den som pågripes motstand eller går til angrep, kan det også utøves mer omfattende fysisk makt for å pågripe vedkommende.

Også i LB-2014-119377 ble pågripelsen gjennomført i samsvar med kravene til skånsomhet og forholdsmessighet. En mann var dømt i tingretten for en rekke forhold som fant sted på en legevakt i Oslo, blant annet vold mot en vekter som pågrep ham. Anken til lagmannsretten gjaldt spørsmål om vekteren som var ansatt i Oslo Kommune var en «offentlig tjenestemann» etter straffeloven 1902⁴¹ §§ 127 og 128. Spørsmålet ble besvart bekreftende og lagmannsretten forkastet anken. Om pågripelsens fremgår det at vekterens «inngrep var derved berettiget etter de alminnelige prinsipper om rett til å passivisere tiltalte og hans kamerat etter reglene om preventivt nødverge til fordel for andre personer og interesser, jf. straffeloven § 48 annet ledd. Vekteren var etter straffeprosessloven § 176 første ledd annet punktum også berettiget til å pågripe tiltalte og i denne sammenheng utsette tiltalte for den vold som var nødvendig frem til politiet kunne komme til stedet». Lagmannsretten redegjorde ikke for hvor omfattende fysisk makt vekteren utøvet, men av tingrettens dom fremgår det at det ble benyttet «låsegrep» og at tiltalte ble holdt fast på gulvet.⁴² En kamerat av tiltalte ble holdt fast opp mot en vegg. Sammenholdt med tingrettens dom, kan det sluttet fra lagmannsrettens avgjørelse at det både vil være i samsvar med kravet til skånsomhet og forholdsmessighet å ta hendene til en person som pågripes i et «låsegrep» ved at hendene holdes fast bak på vedkommende sin rygg, og å holde den som pågripes fast mot en vegg eller på bakken.

⁴¹ Almindelig borgerlig Straffelov av 22 mai 1902.

⁴² TOSLO-2013-192916 s. 4.

3.3.4.3 Pågripelsesteknikker – særlig om halsgrep, mageleie og beinlås

Kravet om at pågripelsen skal gjennomføres så skånsomt som forholdene tillater og at den skal være forholdsmessig, innebærer også at pågripelsesteknikkene som benyttes i forbindelse med pågripelsen må tilpasses disse kravene. Slag og spark kan i særlige tilfeller være nødvendig og kan anses som forholdsmessig. I LB-2012-197967 hadde en ordensvakt som jobbet på et utested først slått en gjest i ansiktet og deretter mens han la gjesten i bakken og påsatte ham håndjern slått gjesten på hodet. Ordensvakten ble domfelt for det første slaget, men lagmannsretten kom under tvil til at slaget på hodet «som på videoen ser ut til å være av liten kraft – etter omstendighetene kan lates straffri etter straffeloven § 48 tredje ledd, hvoretter en legemsfornærmelse kan lates straffri dersom den er foretatt i hensikt å iverksette en lovlig pågripelse».

Hva gjelder de nærmere pågripelsesteknikkene kan som nevnt «låsegrep» eller andre former for grep hvor hendene til den som pågripes låses bak på vedkommendes rygg, etter en konkret vurdering være i samsvar med kravene til skånsomhet og forholdsmessighet. I enkelte situasjoner hender det at vektere velger å anvende halsgrep, mageleie eller beinlås for å få kontroll på den som pågripes.⁴³ Disse pågripelsesteknikkene kan imidlertid medføre svært alvorlige konsekvenser for den de utføres på. For politiets vedkommende er bruken begrenset gjennom rundskriv og det gis ikke lenger opplæring på Politihøgskolen i bruken av dem.⁴⁴ Avhengig av omstendighetene kan både mageleie, halsgrep og beinlås føre til respirasjonsstans, bevisstløshet og død.⁴⁵ Med så alvorlige mulige konsekvenser for den pågripelsesteknikkene utføres på, skal det svært mye til før bruken av teknikkene vil være i samsvar med kravene til skånsomhet og forholdsmessighet. På grunn av de konsekvensene mageleie, halsgrep og beinlås kan medføre pågripelsesteknikkene kun benyttes i nødverge hvor liv eller helse ikke kan redde på annen måte, jf. straffeloven § 18.

3.3.4.4 Bruk av hjelpemidler under pågripelsen

3.3.4.4.1 Generelt om bruk av hjelpemidler

Vaktvirksomhetsloven § 12 annet ledd fastsetter at «vaktjeneste skal utføres ubevæpnet». Dette innebærer at bruken av hjelpemidler under pågripelse er svært begrenset. Riktignok åpner § 13

⁴³ Se TOSLO-2004-74173, TOSLO-2009-155888 og LB-2012-197967.

⁴⁴ Auglend/Mæland (2017) s. 683.

⁴⁵ G-72/91, G-20/92 og POD rundskriv nr. 2007/11 pkt. 2.

for at hund kan benyttes under utførelsen av vakttjenesten, men denne kan «bare benyttes til egenbeskyttelse» og skal føres i kort line. Bruken av hund er ytterligere begrenset i vaktvirksomhetsforskriften § 34 annet ledd, hvor det fremgår at «hund skal ikke brukes under utførelse av publikumsrettede vakttjenester», og heller ikke «til rundering, sporing eller søk etter personer, gjenstander, narkotiske stoffer, sprenglegemer og lignende». En vekter kan dermed ikke bruke hund til å forfølge en person på ferske spor. At vakttjenesten skal utføres ubevæpnet innebærer videre at vektere ikke kan medbringe eller benytte seg av batong eller annet slagvåpen, pepperspray, andre former for gassvåpen eller forsvarssprayer, elektro-sjokkvåpen, skytevåpen, eller kniv, se våpenforskriften § 9. I Sverige kan vektere etter godkjenning bære både batong og pepperspray, og i særlige tilfeller også pistol. Sistnevnte kan imidlertid bare benyttes i nødverge, jf. brottsbalken 24 kap. 1 §.⁴⁶ Det samme gjelder for bruk av hund.⁴⁷ I forarbeidene til vaktvirksomhetsloven tas det avstand fra å gi vektere en tilsvarende adgang til å benytte seg av hjelpemidler i form av batong, pepperspray og pistol.⁴⁸

3.3.4.4.2 Særlig om bruk av håndjern

Vektere kan etter vaktvirksomhetsforskriften § 36 medbringe håndjern «dersom tjenesten tilsier det». Håndjernene kan imidlertid «bare benyttes til egenbeskyttelse, jf. straffeloven § 18», noe som innebærer at en vekter som gjennomfører en straffeprosessuell pågripelse ikke kan bruke håndjernene til å få kontroll på den som pågripes. Selv om det ikke er adgang til å bruke håndjern i andre situasjoner enn nødverge, gir underrettspraksis uttrykk av at vektere bruker håndjern i stor utstrekning ut over nødvergesituasjoner.⁴⁹ Blant annet fremgår det av TOSLO-2015-89731 at en ordensvakt som vitnet i saken ga uttrykk for at «dersom man som vekter ikke hadde brukt håndjernene en fire-fem ganger i løpet av en uke så hadde det vært en «kjedelig» uke». Håndjern ble også brukt i LB-2012-197967, LB-2015-84822, og LB-2017-26407.⁵⁰

3.3.4.5 Bruk av vaktrom, bakrom eller lignende i forbindelse med pågripelsen

Det kan tenkes at vektere i visse situasjoner ønsker å ta med seg den pågrepne inn på et vaktrom, bakrom eller lignende, både for å ha kontroll på den pågrepne, men også fordi den pågrepne kan være oppfarende og høylytt, eller at andre blander seg inn i situasjonen. I teorien legges det

⁴⁶ Brottsbalken (1962:700) av 21 desember 1962.

⁴⁷ Se Munck/Vilgeus/Johansson (2005) for mer om vakt- og kontrollvirksomhet i Sverige.

⁴⁸ Ot.prp.nr.54 (1999-2000) s. 32-33 og Ot.prp.nr.49 (2008-2009) s. 40-41.

⁴⁹ Ulovlig bruk av håndjern kan straffes med bøter eller fengsel inntil 3 måneder, jf. vaktvirksomhetsloven § 20.

⁵⁰ Se Myhrer (2012) s. 124 flg. for mer om vekteres bruk av håndjern.

til grunn at det er enn viss adgang til å ta med seg den pågrepne inn på slike rom, men dersom dette gjøres må det være forholdsmessig.⁵¹ Rettspraksis gir derimot entydig uttrykk for at bruk av slike rom ikke er lov, med mindre den pågrepne samtykker.

I LB-2009-191955 ble en senterveker dømt for å ha øvet vold mot en person i forbindelse med at vedkommende skulle bortvises fra et kjøpesenter på grunn av beruselse. Etter voldshendelsen ønsket fornærmede fortsatt ikke å forlate kjøpesenteret og sammen med en annen veker tok tiltalte fornærmede med seg inn på et nærliggende rom, mot fornærmedes vilje. Om dette heter det i dommen at tiltalte «hadde ingen rett til å tvinge [fornærmede] inn i rommet mot hans vilje». En lignende hendelse fant sted i LB-1998-2212, hvor to vektere var tiltalt for å ha vold mot en person under stengingen av Galleri Oslo. Etter å ha pågrepet fornærmede i saken ønsket de tiltalte å ta ham med seg til et vaktrom, slik at de kunne kontakte politiet. Fornærmede ønsket ikke dette, noe som resulterte i at de tiltalte «dro ham med fra hallen og opp rullebåndet til vaktkontoret i annen etasje». Etter flertallet av dommerne i lagmannsrett sitt syn «hadde de tiltalte ikke rimelig grunn til å tvinge fornærmede til kontoret i annen etasje, og herunder utøve vold». Det ble videre bemerket at «også for de tiltalte må det ha framstått som unødvendig å tvinge fornærmede med opp til vaktkontoret. Den omstendighet at det ville være innsyn fra gata og inn i hallen, kunne ikke stille spørsmålet i en annen stilling». Fra avgjørelsene kan det dermed slutes at det skal svært mye til før det er forholdsmessig å ta med seg den pågrepne inn på vaktrom, bakrom eller lignende, og bruken bør unngås.

3.3.5 Oppsummering – grensene for den fysiske maktutøvelsen ved straffeprosessuelle pågripelser

Forutsatt at vilkårene i straffeprosessloven § 176 første ledd jf. § 171 første ledd, eller § 173 første ledd er oppfylt, kan vektere foreta pågripelser og i denne forbindelse benytte fysisk makt for å gjennomføre pågripelsen. Pågripelsen må imidlertid gjennomføres på en skånsom måte og være forholdsmessig. Underrettspraksis gir gjennomgående uttrykk for at maktutøvelsen både er i samsvar med kravet til skånsomhet og forholdsmessighet, hvis den er «nødvendig» for å oppnå formålet med pågripelsen og pågripelsen ivaretar et legitimt formål. Disse kravene er klart nok ikke oppfylt dersom en veker slår eller sparker den pågrepne etter at vedkommende er nøytralisert, jf. TOSLO-2009-115888, men det kan benyttes slag dersom særlige grunner gjør det nødvendig, jf. LB-2012-197967. Den som pågripes sine hender kan låses ved

⁵¹ Wegner (2009) s. 86 og Spurkland/Myhrer/Bunæs (2017) s. 209.

«låsegrep» eller ved å bøye den pågrepne sin arm opp bak vedkommendes hode, jf. LB-2009-171107 og LB-2014-119377. Vektene kan kun anvende halsgrep og beinlås i nødverge, og bør ellers være svært varsomme med å bruke mageleie for å pågripe en person. Bruk av batong, pepperspray, håndjern og andre hjelpemidler er ikke lov. Foruten helt særlige tilfeller må den pågrepne ikke tas med inn på vaktrom, bakrom eller lignende.

3.4 Nødrett, nødverge, selvtakt

3.4.1 Innledning

Nødrett, nødverge og selvtakt er lovfestet i straffeloven §§ 17, 18 og 19, og er rettsgrunnlag som rettferdiggjør at handlinger som ellers er ulovlig, utfra en konkret vurdering likevel kan være lovlige. Bestemmelsene åpner for at den som befinner seg i en nødssituasjon på nærmere bestemte vilkår kan utøve fysisk makt. Det er særlig reglene om nødverge som gir slik adgang, men også reglene om nødrett og selvtakt rettferdiggjør en viss bruk av fysisk makt. På bakgrunn av de arbeidsoppgavene vektene utfører er det nødverge og selvtakt som er de mest praktiske rettsgrunnlagene for å utøve fysisk makt.⁵² Jeg går derfor ikke nærmere inn på reglene om nødrett, men redegjør for reglene om nødverge og selvtakt nedenfor i pkt. 3.4.2 og 3.4.3.

3.4.2 Nødverge

3.4.2.1 Innledning

Etter § 18 første ledd bokstav a) er en handling som ellers ville være straffbar lovlig når den blir foretatt for å «avverge et ulovlig angrep». Nødvergehandlingen vil som regel være en kroppskrenkelse, og det vil kunne utøves omfattende fysisk makt for å avverge angrepet. Maktbruken i nødvergesituasjoner er imidlertid begrenset gjennom § 18 første ledd bokstav b) og c), ved at den ikke må gå lenger enn nødvendig og må være forsvarlig under hensyn til de forholdene som foreligger. Som nevnt i pkt. 3.3.4.1 gjelder reglene i § 18 første ledd tilsvarende etter § 18 annet ledd for enhver som foretar en straffeprosessuell pågrepelse, og ved pågripelser er vurderingen av om pågripelsen er skånsom og forholdsmessig i det alt vesentlige sammenfallende med nødvendighets- og forsvarlighetsvurderingen. Utenfor pågripelsessituasjonene vil andre hensyn gjøre seg gjeldende og ved vurderingen av hva som er nødvendig og forsvarlig for å avverge det ulovlige angrepet, vil det aksepteres at den som forsvarer seg utøver langt mer

⁵² Wegner (2009) s. 85.

omfattende fysisk makt enn hva som aksepteres ved pågripelser. Vurderingen av hva som er nødvendig og forsvarlig i en pågripelsessituasjon vil dermed ikke sammenfalle med hva som er nødvendig og forsvarlig for å avverge et ulovlig angrep, og i den videre fremstillingen vil jeg fokusere på hvilken maktutøvelse som aksepteres i sistnevnte tilfellet.

3.4.2.2 Maktutøvelsen må avverge et ulovlig angrep

For at vektere lovlig skal kunne utøve fysisk makt etter reglene om nødverge, må maktutøvelsen «avverge et ulovlig angrep», jf. § 18 første ledd bokstav a). Dette innebærer at maktutøvelsen må rette seg mot vedkommende som utfører det ulovlig angrepet, at angrepet er ulovlig, og at maktutøvelsen avverger angrepet. Et ulovlig angrep vil ofte være en aktiv integritetskrenkelse, men unnlatelser kan også omfattes.⁵³ Det er ellers ingen begrensninger i hvilke interesser som kan forsvares ved nødverge og det er dermed ikke av betydning om angrepet retter seg mot vekteren, andre personer som oppholder seg på det stedet vekteren utfører sine arbeidsoppgaver, eller eiendom som vekteren har ansvar for å beskytte.⁵⁴ At angrepet må være ulovlig innebærer at må være tale om en rettsbeskyttet interesse, men selv om et ulovlig angrep ofte er straffbart er det ikke noe krav om at dette er tilfellet. Det er heller ikke noe krav om at angrepet må være påstartet. Dersom det foreligger et forestående angrep, kan vekteren utøve fysisk makt for å hindre fullbyrdelsen av angrepet.⁵⁵ Retten til å lovlig utøve fysisk makt i medhold av reglene om nødverge faller bort når angrepet er avverget eller avsluttet. I slike tilfeller vil imidlertid reglene om preventivt nødverge kunne berettiggjøre fortsatt utøvelse av fysisk makt for å forhindre nye angrep, samtidig som andre rettfærdiggjøringsgrunner kan overta og berettiggjøre fortsatt maktutøvelse. Nødverge kan utøves uavhengig av om angriperen har skyldene, og vektere har dermed adgang til å utøve fysisk makt overfor mindreårige i nødvergesituasjoner.

3.4.2.3 Maktutøvelsen må ikke gå lenger enn nødvendig og må være forsvarlig

3.4.2.3.1 Innledning

Adgangen til å utøve fysisk makt i nødvergesituasjoner begrenses av § 18 første ledd bokstav b) og c), hvor det fremgår at maktutøvelsen ikke må gå lenger enn nødvendig, og selv om den er nødvendig, må den ikke gå åpenbart ut over hva som er forsvarlig under hensyn til hvor farlig

⁵³ Ot.prp.nr.90 (2003-2004) s. 419.

⁵⁴ Ot.prp.nr.90 (2003-2004) s. 418.

⁵⁵ Gröning/Husabø/Jacobsen (2016) s. 451-452.

angrepet er, hva slags interesse som angrepet krenker, og angriperens skyld.⁵⁶ Hvorvidt maktbruken er nødvendig og forsvarlig beror på en konkret vurdering av den aktuelle situasjonen. Ved denne vurderingen gis den som forsvarer seg et visst spillerom hva gjelder om forsvarshandlingen er nødvendig og forsvarlig, og som nevnt i pkt. 3.2.2 et det lagt til grunn i underrettspraksis at vektere må gis en forholdsvis romslig ramme når maktutøvelsen deres skal vurderes i ettertid. All den tid vektere ikke har noen adgang til å utøve fysisk makt ut over det enhver annen har, og de på bakgrunn av den opplæring de er gitt må antas å ha bedre forutsetninger for å håndtere nødvergesituasjoner enn alminnelige personer, kan jeg vanskelig se det slik at vektere skal gis noe videre adgang til å utøve fysisk makt i nødvergesituasjoner enn det enhver annen har i tilsvarende situasjon.

3.4.2.3.2 Nærmere om nødvendighets- og forsvarlighetsvurderingen

At maktutøvelsen ikke må gå lenger enn nødvendig innebærer at angrepet må avverges på lempeligst mulig måte.⁵⁷ Kan angrepet avverges uten å utøve fysisk makt, må man velge dette handlingsalternativet. Blant annet kan flukt være et handlingsalternativ, men dette er et lite praktisk alternativ for vektere. De utfører et tjenesteoppdrag på vegne av oppdragsgiver og det forventes de håndterer de situasjonene som oppstår under utføringen av tjenesteoppdraget. For vektere kan det derfor være nødvendig å utøve fysisk makt fremfor å flykte.⁵⁸

Ved vurderingen av om maktutøvelsen går åpenbart ut over hva som er forsvarlig under hensyn til hvor farlig angrepet er, hva slags interesse som angrepet krenker, og angriperens skyld, skal det foretas en etisk vurdering av nødvergehandlingen.⁵⁹ Og mens det etter straffeloven § 25 er den forsvarende sin egen oppfatning av den faktiske situasjonen som er avgjørende ved vurderingen av om det foreligger et ulovlig angrep og hva som er nødvendig for å avverge angrepet, er vurderingen av om forsvarshandlingen er forsvarlig en objektiv rettslig vurdering hvor den forsvarende sin oppfatning av forsvarligheten ikke er av betydning.⁶⁰ Ved at maktutøvelsen må gå «åpenbart» ut over hva som er forsvarlig, gis den forsvarende som nevnt et forholdsvis vidt spillerom når forsvarligheten av forsvarshandlingen skal vurderes i ettertid.

⁵⁶ Se imidlertid straffeloven § 81 bokstav b) nr. 1, hvor fremgår at overskridelse av grensene for nødverge kan medføre frifinnelse dersom «særlige grunner» tilsier det.

⁵⁷ Ot.prp.nr.90 (2003-2004) s. 420.

⁵⁸ Vektere møtes antagelig av omgivelsene med en forventning om at de skal gripe inn for å avverge angrepet, men selv om vektere på grunn av det tjenesteoppdraget de utfører faktisk sett i større grad enn andre er forpliktet til å gripe inn i nødvergesituasjoner, foreligger det ingen rettslig plikt til å gjøre det.

⁵⁹ Ot.prp.nr.90 (2003-2004) s. 420.

⁶⁰ Frøberg (2016) s. 108.

Hva som er nødvendig og forsvarlig maktbruk i nødvergesituasjoner vil også påvirkes av hva slags interesser det ulovlige angrepet krenker. Ved fysiske krenkelser og angrep mot den personlige integritet aksepteres det mer omfattende maktbruk enn ved angrep på privat eiendom. Dette har sammenheng med at liv og kropp kan få omfattende uopprettelige skader dersom et ulovlig angrep ikke avverges, mens angrep på eiendom i hovedsak vil innebære at materielle verdier får en økonomisk redusert verdi. En vokter som blir angrepet eller ser en gjest på et utested angripe en annen gjest med et glass eller annet særlig farlig redskap, vil dermed kunne utøve mer omfattende makt enn hvis vekteren ser en person tagge på utestedets vinduer.

3.4.2.3.3 Nødvendigheten og forsvarligheten av vekteres maktbruk

Hvor omfattende fysisk makt en vokter kan utøve på bakgrunn av reglene om nødverge beror på den konkrete situasjonen, men likevel er det mulig på bakgrunn av den rettspraksis som foreligger å finne typetilfeller som finner sted oftere enn andre. Dersom en person i så måte forsøker å slå eller stikke en vokter med et særlig farlig redskap vil vekteren være berettiget til å slå tilbake, eller utøve omfattende fysisk makt for å avverge angrepet.

I LB-2017-108338 var en ordensvakt som jobbet på et utested i Oslo var tiltalt for å ha slått en aggressiv gjest i ansiktet slik at gjesten mistet bevisstheten, falt i bakken og fikk et kutt i bakhodet som måtte sys. Lagmannsrettens flertall la til grunn at salget, som var foranlediget av at gjesten hadde blitt fjernet fra utestedet og på utsiden hadde gjort en brå bevegelse mot ordensvakten, var nødvendig. Det forelå ingen reelle handlingsalternativer, og blant annet kunne ordensvakten ikke ha «forsøkt å trekke seg tilbake» når gjesten gjorde den brå bevegelsen mot ham. Det ble ellers lagt vekt på at angrepet hadde skjedd raskt og at ordensvakten hadde oppfattet angrepet som farlig, og han var redd for at gjesten hadde en glassbit i hånden. Ordensvaktens handling gikk dermed ikke lenger enn nødvendig og var forsvarlig.

På bakgrunn av faktum i saken er det naturlig å se parallellen til LB-2014-97610, hvor en mann ble domfelt for å ha forsøkt å stikke en ordensvakt som jobbet på et utested i Oslo med en vinopptrekker. Ordensvakten hadde avverget angrepet ved å ta tak i armen til tiltalte, lagt ham i bakken og holdt ham fast frem til politiet ankom. Hvis ikke ordensvakten hadde avverget angrepet på den måten han gjorde ville han ha blitt stukket av vinopptrekkeren, og på samme måte som i LB-2017-108338, var ordensvaktens handling dermed nødvendig for å avverge angrepet. Fra avgjørelsene kan det dermed slutes at vektere som blir forsøkt slått eller angrepet

kan legge vedkommende i bakken, og blir vekteren med et særlig farlig redskap, vil det også være innenfor hva som anses som nødvendig og forsvarlig å slå angriperen med forholdsvis stor kraft for å nøytralisere vedkommende.

Dette betyr likevel ikke at omfattende maktutøvelse er nødvendig eller forsvarlig i enhver slik situasjon. I LB-2009-191955 hadde en vekter på et kjøpesenter dratt en person som hadde kommet tett opptil ansiktet hans mot seg samtidig som han hadde tatt et steg til siden. Vedkommende traff gulvet med stor kraft og slo ut to tenner. Lagmannsretten så det slik at det ikke forelå noen nødvergesituasjon, og at vekteren «uansett gikk ut over det som var nødvendig for å forsvare seg. [Tiltalte] forklarte at han ønsket å få [fornærmede] bort fra sin «privatsone» for å få bedre oversikt og kontroll på situasjonen. Dette kunne han enkelt ha oppnådd ved selv å ha gått et skritt eller to tilbake eller ved å ha holdt [fornærmede] unna seg med strake armer». Det forelå dermed handlingsalternativer som det var rimelig å forvente at vekteren benyttet seg av.

Både ved nødvendighets- og forsvarlighetsvurdering vil det være relevant om det fantes handlingsalternativer som det var rimelig å forvente at den forsvarende benytte seg av. Selv om flukt er et lite praktisk handlingsalternativ for vektere, vil det kunne være av betydning ved forsvarlighetsvurderingen at dette var mulig. I nevnte LB-2009-191955 forelå det ikke et ulovlig angrep og vekterens maktutøvelse var ikke nødvendig, men det ble bemerket at formålet med vekterens handling enkelt kunne ha vært oppnådd ved at han hadde «gått et skritt eller to tilbake eller ved å ha holdt [fornærmede] unna seg med strake armer». Er det mulig å ta et skritt bakover for å unngå fysisk makt, vil det dermed ikke være nødvendig å utøve omfattende fysisk makt mot angriperen. I LB-2017-108338 var det derimot ikke mulig for tiltalte å ta et steg tilbake, og lagmannsrettens flertall la til grunn tiltaltes forsvarshandling var nødvendig. Det var også av betydning at bevisbildet tilsa at angrepet var farlig og at det skjedde raskt. Fra avgjørelsene kan det dermed sluttet at dersom angrepet skjer raskt og det ikke er mulig å trekke seg unna, vil vekteren kunne utøve omfattende fysisk makt for å avverge angrepet. Vektere som plutselig blir forsøkt slått eller stukket med en vinopptrekker slik som i LB-2014-97610, vil nok uansett reagere impulsivt og i mangel av tid til å vurdere handlingsalternativene, vil en mer omfattende maktutøvelse være nødvendig og forsvarlig.

Vekteres forutsetning for å håndtere nødvergesituasjoner vil være et moment i både nødvendighets- og forsvarlighetsvurderingen. I LB-2017-108338 bemerket lagmannsrettens flertall under nødvendighetsvurderingen at «man ved denne vurderingen også har sett hen til at tiltalte er

veker, og dermed også trent i konflikthåndtering», og videre under forsvarlighetsvurderingen det at «selv om det hos enhver – og *ikke minst hos en vokter* – må antas å ligge vesentlige motforestillinger mot å slå noen i ansiktet» (min kursivering). Tilsvarende ble også bemerket i LB-2012-197967, hvor en ordensvakt ble domfelt for å ha slått en gjest i ansiktet med knyttet hånd etter at gjesten hadde tatt et halsgrep på ordensvakten. Lagmannsretten la til grunn at ordensvaktens slag ikke var nødvendig for å vegre seg mot gjestens halsgrep. Videre heter det at «tiltalte var en godt trent dørvakt med lang erfaring i å håndtere berusede personer. Han var fysisk overlegen i forhold til fornærmede». At vektere har fått opplæring og ellers har erfaring med å håndtere tilsvarende situasjoner som de står ovenfor, medfører dermed at man kan stille noe strengere krav ved nødvendighets- og forsvarlighetsvurderingen for vektere, enn hva man kan gjøre for personer som ikke har fått slik opplæring eller har slik erfaring.

Det vil også være av betydning ved nødvendighetsvurderingen om maktutøvelsen avverger er pågående angrep, eller om den skjer som preventivt nødverge. Ser en ordensvakt en gjest på et utested med et knust glass i hånden, og frykter at vedkommende skal stikke en annen gjest eller ordensvakt med glasset, vil det verken være nødvendig eller forholdsmessig å slå vedkommende for å avverge angrepet. Et naturlig handlingsalternativ vil her være å ta glasset fra gjesten, og eventuelt be vedkommende om å forlate lokalet. At maktutøvelse må tilpasses til hvilket stadium angrepet er på, kommer til uttrykk i TOSLO-2009-115888, hvor ordensvaktene på et utested slo og sparket en gjest etter at vedkommendes angrep var avverget. Om dette heter det i dommen at «den behandling fornærmede fikk etter at han var lagt i bakken overskriver klart det som var nødvendig for å nøytralisere fornærmede. Angrepet var da avverget, nødvergesituasjonen over og handlingene fremstår som en hevnaksjon fra de tiltaltes side».

3.4.2.4 Oppsummering – grensene for den fysiske maktutøvelsen ved nødverge

Forutsatt at det foreligger et ulovlig angrep kan vektere, avhengig av den konkrete situasjonen, utøve forholdsvis omfattende fysisk makt for å avverge angrepet. Selv om nødvergesituasjoner vil oppstå på mange ulike steder, gir rettspraksis uttrykk for at nødverge er særlig praktisk på utesteder hvor overstadig berusede personer går til angrep på hverandre eller ordensvaktene på stedet. Uavhengig om nødvergesituasjonen finner sted på et utested, et kjøpesenter eller midt på åpen gate, vil en vokter som angripes kunne legge angriperen i bakken, jf. LB-2014-97610. Dersom angriperen går til angrep med et særlig farlig redskap vil vekteren også være berettiget til å slå vedkommende med forholdsvis stor kraft, jf. LB-2017-108338. Det er av betydning om

det finnes handlingsalternativer som det var rimelig å forvente at den forsvarende benytte seg av, men flukt er upraktisk for vektere. Likevel kan muligheten til å ta et steg tilbake eller til siden påvirke om maktutøvelsen er nødvendig og forsvarlig, jf. LB-2009-191955. Vekterens forutsetning for å håndtere nødvergesituasjoner påvirker hva som er nødvendig og forsvarlig, jf. LB-2012-197967 og LB-2017-108338. Maktutøvelsen må også tilpasses hvilket stadium angrepet er på, jf. TOSLO-2009-115888.

3.4.3 Selvtakt

3.4.3.1 Innledning

Reglene om selvtakt i straffeloven § 19 gjør en handling som ellers ville være straffbar lovlig når «den som har retten, handler for å gjenopprette en ulovlig endret tilstand, og det ville være urimelig å måtte vente på myndighetenes bistand». Selvtakt er dermed en subsidiær rettfærdiggjøringsgrunn som kun er lovlig når det er «urimelig» å vente på politiet. Den som utøver selvtakt har etter § 19 annet punktum en snever adgang til å utøve fysisk makt overfor andre. Her fastsettes det at «makt mot en person kan bare brukes når rettskrenkelsen er åpenbar», men maktutøvelsen «må ikke gå lenger enn forsvarlig».

3.4.3.2 Vilkårene for selvtakt

Det er «den som har retten» som kan utøve lovlig selvtakt etter § 19. Bestemmelsen er forstått slik at selv om den tatt på ordet kun gir rettighetshaveren personlig adgang til å utøve lovlig selvtakt, kan selvtakt etter anmodning også utøves på vegne av andre. Oppdragsgiver kan dermed, så fremt bestemmelsens vilkår ellers er oppfylt, gi vektere en generell adgang til å utøve selvtakt på vegne av vedkommende. Videre må den som har retten handle for å «gjenopprette en ulovlig endret tilstand». En vokter som observerer en person med en vare som vekteren er overbevist om at vedkommende stjal tidligere på dagen, kan ta varen fra vedkommende. Dersom den som har retten handler for å gjenopprette en ulovlig endret tilstand, må det foretas en totalvurdering av om «det ville være urimelig å måtte vente på myndighetenes bistand».⁶¹ I de situasjonene det vil være aktuelt for vektere å utøve selvtakt, slik som ved tyveri fra butikker eller personer på et kjøpesenter, vil det som regel være «urimelig» å vente på politiets bistand ettersom gjerningspersonen kan unndra seg med tyvgodset.⁶²

⁶¹ Ot.prp.nr.90 (2003-2004) s. 422.

⁶² Spurkland/Myhrer/Bunæs (2017) s. 136.

3.4.3.3 Utøvelse av fysisk makt

Utøvelse av fysisk makt overfor andre forutsetter at rettskrenkelsen er «åpenbar». Vilkåret er oppfylt ved bevisste rettskrenkelser, eksempelvis hvor en tyv nekter å gi fra seg tyvgodset og det må brukes fysisk makt for å få det tilbake.⁶³ At rettskrenkelsen må være «åpenbar» innebærer også at det må være tilnærmet helt sikkert at personen som det utøves fysisk makt overfor er tyven, at det vedkommende har i hende er tyvgods, og at vedkommende bevisst har stjålet det og ikke forvekslet det med sine egne ting. Er rettskrenkelsen «åpenbar» må maktutøvelsen «ikke gå lenger enn forsvarlig». Maktutøvelsen må ikke være mer omfattende enn det som er strengt nødvendig, og ikke uforholdsmessig sammenholdt med hva som oppnås gjennom selvtekten.⁶⁴ Det kan dermed ikke utøves like omfattende maktutøvelse overfor en tyv som stjeler en vare med relativ beskjeden verdi, som det kan overfor en person som stjeler en vare av betydelig verdi. Generelt gir selvtektssituasjoner mindre rom for utøvelse av omfattende fysisk makt enn ved nødvergesituasjoner hvor det fortsatt pågår et «ulovlig angrep», og ved forsvar av fysisk eiendom er adgangen til å utøve fysisk makt enda mindre.⁶⁵ Det er vanskelig å fastlegge noen nærmere grense for hva som er lovlig eller ulovlig maktbruk ved selvtekt, men det vil ikke være forsvarlig dersom en vekter legger en person i bakken, holder vedkommende fast, eller slår og sparker for å få tilbake varer som vedkommende har stjålet. Er dette det eneste handlingsalternativet vekteren har, må politiet kontaktes for bistand.

3.5 Eiendomsretten og den tilhørende styringsretten

3.5.1 Innledning

Eieren av fast eiendom har rett til å råde over eiendommen og foreta beføyelser for å forvalte sin eierinteresse. Blant annet har eieren rett til å hindre andres faktiske rådighet, eksempelvis ved å hindre at andre oppholder seg på eiendommen.⁶⁶ Som følge av eiendomsretten har eieren dermed en viss styringsrett hva gjelder hvem som kan oppholde seg på eiendommen og ellers gjøre bruk av den. Og for at eiendomsretten ikke skal være innholdsløs og skal kunne bidra til effektiv utnyttelse av eiendommen kan det stilles spørsmål om den også gir adgang til å utøve fysisk makt overfor andre. En slik adgang vil være svært praktisk for vektere, ettersom de ellers må ha hjemmel i lov for å kunne utøve fysisk makt overfor andre. Jeg går nærmere inn på

⁶³ Ot.prp.nr.90 (2003-2004) s. 423.

⁶⁴ Ot.prp.nr.90 (2003-2004) s. 423.

⁶⁵ Gröning/Husabø/Jacobsen (2016) s. 475.

⁶⁶ Falkanger/Falkanger (2013) s. 41.

eiendomsretten som rettsgrunnlag i pkt. 3.5.2, og vekteres maktutøvelse i kraft av eiendomsretten i pkt. 3.5.3.

3.5.2 Eiendomsretten som rettsgrunnlag

Utøvelse av fysisk makt overfor andre må ha hjemmel i lov og ettersom vektere ikke har adgang til å utøve fysisk makt overfor andre ut over det enhver annen har, er de gitt en forholdsvis snever adgang til å utøve fysisk makt. I mange situasjoner vil vektere likevel ha behov for å utøve fysisk makt for utføre sine arbeidsoppgaver, selv om vilkårene for straffeprosessuell pågripelse, nødverge eller selvtakt ikke er oppfylt. Maktutøvelsen vil da utfra en tanke om at beskyttelse av privat eiendom er eierens anliggende og et behov for å kunne utnytte eiendommen på en effektiv måte, naturlig kunne forankres i eiendomsretten og den tilhørende styringsretten. Underrettspraksis synes i så måte å erkjenne vektere en begrenset adgang til å utøve fysisk makt overfor andre i kraft av eiendomsretten, og slik jeg ser det gir eiendomsretten i seg selv gir en snever adgang til å utøve fysisk makt.

At eiendomsretten gir en viss adgang til å utøve fysisk makt overfor andre kommer til uttrykk i LB-2001-37, hvor en ordensvakt som jobbet på et utested var tiltalt for å ha øvet vold mot en gjest i forbindelse med at gjesten ble vist ut fra utestedet. Under henvisning til at ikke enhver kraftanstrengelse mot en annens kropp er å anse som «vold» i straffelovens forstand, la lagmannsretten til grunn at «en viss kraftanstrengelse fra en dørvakts side for å få en uønsket gjest ut av lokalet, må derfor kunne aksepteres i visse situasjoner».⁶⁷ Avgjørelsen er under samme henvisningen om at ikke enhver maktutøvelse mot en annens kropp er å anse som «vold» i straffelovens forstand, fulgt opp i TOSLO-2004-74173 og TOSLO-2015-89731.

Betraktninger om at ikke enhver maktutøvelse overfor andre er straffbar kan bygge på en rettsstridsreservasjon, hvor straffebudet tolkes innskrenkede slik at en handling som ellers er straffbar ikke rammes av straffebudets ordlyd. For vekteres vedkommende ser jeg det imidlertid slik at retten til å utøve fysisk makt overfor andre, hvor det ikke foreligger hjemmel i lov som berettiger maktutøvelsen, må være betinget av at det foreligger en underliggende eiendomsrett med en tilhørende styringsrett. Det er dermed eiendomsretten i seg selv som danner rettsgrunnlaget for maktutøvelsen, og det er i kraft av eiendomsretten den fysiske makten kan utøves.

⁶⁷ All den tid vektere ikke har noen adgang til å utøve fysisk makt ut over det enhver annen har, må den som opplever at andre uberettiget oppholder seg på eiendommen sin, ha tilsvarende adgang til å utøve fysisk makt.

Et synspunkt om at eiendomsretten i seg selv gir adgang til å utøve fysisk makt overfor andre er klart i strid med legalitetsprinsippet, men etter min mening er det mer treffende å si at det er eiendomsretten i seg selv som gir adgang til å utøve fysisk makt, enn å si at det gjelder et absolutt krav om hjemmel i lov, for deretter å tolke straffebudene innskrenkende når det ikke foreligger andre rettsgrunnlag som berettiger maktutøvelsen. Sistnevnte innebærer rent faktisk kun en omgåelse av legalitetsprinsippet. For å ivareta de hensyn som legalitetsprinsippet skal sikre, kan imidlertid ikke eiendomsretten gi noen særlig vid adgang til å utøve fysisk makt. Maktutøvelsen må dermed kun utøves i begrenset omfang og må utøves med det formål å forvalte eierens interesser i eiendommen. I tillegg må maktutøvelsen være i samsvar med de begrensningene som ellers følger av lov, avtaler, offentlige godkjenninger og tillatelser, mv.⁶⁸

3.5.3 Vekteres maktutøvelse i kraft av eiendomsretten

Selv om vektere har adgang til å utøve fysisk makt i kraft av eiendomsretten, fremgår det av LB-2001-37 at maktutøvelsen «ikke [må] gå ut over det strengt nødvendige for å oppnå formålet, og den må skje på en måte som eliminerer risiko for skade. Det må også legges vekt på om det ønskede formål kan oppnås på annen måte». Tilsvarende følger også av TOSLO-2004-74173 og TOSLO-2015-89731. Uttalelsen har store likhetstrekk med forholdsmessighetsvurderingen som må foretas ved vurderingen av om maktutøvelsen ved straffeprosessuelle pågripelser er lovlig eller ulovlig. Likevel må kravene til hva som er forholdsmessig skjerpes ytterligere når det ikke foreligger noen klar lovhjemmel for den fysiske maktutøvelsen, og maktutøvelsen må dermed være svært begrenset for at den skal være lovlig. Følgelig kan en ordensvakt på et utsted på en lempelig måte skyve en person som er nektet adgang til side, dersom vedkommende sperrer adkomsten til utestedet.⁶⁹ Tilsvarende vil en senterveker også kunne føre eller lede en uønsket person ut fra kjøpesenteret, dersom det foreligger en lovlig grunn for å bortvise vedkommende.⁷⁰

Hvor omfattende fysisk makt som kan utøves når en person ledes bort fra eiendommen er uklart. I LB-2001-37 kom lagmannsretten til at den tiltalte vekteren ikke kunne holde armene fornærmede i hardt fast grep bak vedkommendes rygg, eller bende armene på en slik måte av

⁶⁸ Jeg går av hensyn til omfanget på oppgaven ikke nærmere inn på begrensningene her, men viser til de dekkende redegjørelsene i Myhrer (2011) s. 41 flg. og Spurkland/Myhrer/Bunæs (2017) s. 104 flg.

⁶⁹ Wegner (2009) s. 89.

⁷⁰ Wegner (2009) s. 90.

vedkommende som holdes fast faller i bakken. I TOSLO-2004-74173 ble det derimot akseptert at en ordensvakt kan «holde sin venstre arm skrått over brystet og mot venstre skulder» på en person som skal bortvises fra et utested. Tingretten fant det her ikke bevist at «tiltalte har overskredet den maktbruk som var nødvendig for å få kontroll over [gjesten] på en forsvarlig måte». I TOSLO-2015-89731 hadde ordensvaktene lagt tiltalte i bakken og påsatt ham håndjern, og tingretten bemerket at «det etter hovedforhandlingen ikke er grunnlag for å konkludere med at vekternes samlede maktbruk mot A var uforholdsmessig eller ubegrunnet». Av avgjørelsene kan det slutes at maktutøvelsen i utgangspunktet må være svært beskjeden, men at det kan utøves noe mer omfattende fysisk makt dersom den konkrete situasjonen gjør det nødvendig.

3.6 Samtykke, provokasjon og retorsjon, særlig strafferettslig vern

3.6.1 Innledning

Samtykke og reglene om provokasjon og retorsjon kan fungere som rettsgrunnlag som gir vektere adgang til å utøve fysisk makt overfor andre. I tillegg kan bestemmelser i straffeloven og rettspraksis som gir vektere et særlig strafferettslig vern, fungere som et indirekte rettsgrunnlag. Slik jeg ser det er de rettsgrunnlagene som er nevnt i pkt. 3.3 til 3.5 de mest sentrale for vekteres adgang til å utøve fysisk makt overfor andre, og jeg redegjøre derfor kun kort for samtykke, provokasjon og retorsjon, og vekteres særlige strafferettslige vern nedenfor.

3.6.2 Samtykke

Den personlige autonomi gir enhver rett til å bestemme over forhold som gjelder seg selv, noe som gjør at inngrep som krever hjemmel i lov eller handlinger som ellers er straffbare kan gjennomføres dersom den som inngrepet eller den straffbare handlingen er rettet mot, samtykker. Dette kommer til uttrykk i straffeloven § 276, hvorefter straff for overtredelse av straffeloven §§ 271 til 274 første ledd ikke kommer til anvendelse når den handlingen er rettet mot «har samtykket». Samtykke er et svært praktisk rettsgrunnlag for mange av de oppgavene som vektere utfører. Blant annet kan en person samtykke til at en vokter får se vedkommendes legitimasjon eller det vedkommende har i en medbragt veske eller sekk. Når det gjelder fysisk makt vil samtykke først og fremst være knyttet til at en person frivillig blir tilbakeholdt i en kortere periode, eller frivillig forlater et sted etter en bortvisning.⁷¹ I disse tilfellene vil det nok likevel ikke utøves særlig omfattende fysisk makt, ettersom den som eksempelvis samtykker til

⁷¹ Myhrer (2011) s. 35-36.

å bli holdt tilbake for at en vokter skal sjekke vedkommendes personalia, gjør det av sin egne frie vilje og dermed ikke trenger å bli fysisk holdt tilbake. Utøvelse av begrenset fysisk makt vil derimot kunne tenkes dersom en person samtykker til å forlate et kjøpesenter eller et utested, men av ulike grunner ikke umiddelbart forlater lokalet. Personen kan da støttes lett eller ledes mot utgangen.⁷² Utover dette kan jeg ikke se at samtykke er et praktisk rettsgrunnlag for at vektere skal kunne utøve fysisk makt overfor andre.⁷³

3.6.3 Provokasjon og retorsjon

Etter straffeloven § 271 annet ledd kan en kroppskrenkelse gjøres straffri dersom den etter bokstav a) er «gjengjeldt med en kroppskrenkelse eller kroppsskade», eller etter bokstav b) «gjengjelder en forutgående kroppskrenkelse, kroppsskade eller særlig provoserende ytring». En forutgående kroppskrenkelse eller provokasjon kan dermed berettige at vektere utøver fysisk makt overfor gjerningspersonen. Likevel synes rettspraksis å gi inntrykk av at det skal mye til før en vokter blir hørt med at vedkommendes maktutøvelse er straffri på grunn av retorsjon eller provokasjon. Verken i LB-2001-37, LB-2009-191955 eller LB-2012-197967 ble de tiltalte vekterne frifunnet på grunn av retorsjon eller provokasjon. I LB-2009-191955 bemerket lagmannsretten også under vurderingen av om vekterens handling var straffri på grunn av provokasjon at «det må stilles særlige krav til selvbeherskelse i forbindelse med tjenesteutøvelse som vekter». At vektere må utvise besinnelse og opptre profesjonelt ble også bemerket av tingretten i TOSLO-2006-132957. Under straffutmålingen bemerket tingretten at vekterne som holdt tiltalte tilbake på et bakrom «kunne ha besinnet seg. De synes å ha gått unødig langt i voldsbruk», og videre at «verken vekterne eller Ultra's ansatte har handlet med nødvendig profesjonalitet». Fra avgjørelsene kan det dermed slutes at selv om straffeloven åpner for at vekteres utøvelse av fysisk makt overfor andre kan være straffri på grunn av retorsjon eller provokasjon, stilles det så strenge krav til at vektere skal utvise besinnelse og opptre profesjonelt, at vekteres maktutøvelse utenfor helt særskilte tilfeller ikke kan gjøres straffri etter reglene om retorsjon eller provokasjon.

⁷² Se også pkt. 3.5 om utøvelse av fysisk makt på bakgrunn av eiendomsretten.

⁷³ Se Gröning/Husabø/Jacobsen (2016) s. 210 flg. om det nærmere innholdet i et virksomt samtykke. Det stilles ingen formkrav til samtykket, men det må være informert, avgitt frivillig, og være overveid. Mindreårige kan også samtykke, men forutsetningen er at de skjønner rekkevidden av handlingen som de samtykker til og kan vurdere konsekvensene av den.

3.6.4 Særlig strafferettslig vern

Straffeloven inneholder flere bestemmelser som gir vektere et særlig strafferettslig vern. Blant annet omfattes vektere som «forestår allment tilgjengelig persontransport» av straffeloven §§ 265 og 286, noe som gir vektere som utfører billettkontroll på kollektivtransport et særlig vern. I tillegg vil vektere som sikrer offentlige tjenestemenns arbeidsplass, eller som pliktmessig eller etter oppfordring yter bistand til politi eller andre offentlige tjenestemenn, omfattes av straffeloven §§ 155 og 156.⁷⁴ Utover disse bestemmelsene er vektere også gitt et særlig vern gjennom rettspraksis og straffeloven § 79 bokstav h), ved at det er et straffeskjerpene moment at den som det utøves vold mot er vekter. Både vernet etter straffeloven og det som er gitt gjennom rettspraksis kan fungere som et indirekte rettsgrunnlag som gir vektere adgang til å utøve fysisk makt overfor andre. Dette har sammenheng med at rettsposisjon står mot rettsposisjon når vektere utøver fysisk makt overfor en annen, og dersom vedkommende som vektoren utøver fysisk makt overfor er klar over at vektoren har et særlig strafferettslig vern, men ellers er usikker på om vektoren har lov til å utøve makt eller utøve makt i det omfanget vektoren gjør, vil vedkommende kunne vegre seg mot å foreta en motvergehandling for å stanse eller redusere vektorens maktutøvelse. At vektere på bakgrunn av det strafferettslige vernet kan utøve fysisk makt er svært uheldig, og det må derfor være en forutsetning for at vernet skal komme til anvendelse, at vektorens maktutøvelse ikke er foranlediget av egen atferd.⁷⁵

3.7 Særlig om billettkontroll på kollektivtransport

3.7.1 Innledning

Et særlig unntak fra vaktvirksomhetsloven § 12 om at vektere ikke har adgang til å utøve fysisk makt overfor andre utover det enhver person har, følger av yrkestransportlova⁷⁶ § 33 og jernbaneloven⁷⁷ § 7a. Begge lovene gir «transportsekskapet sine kontrollørar» adgang til å holde tilbake passasjerer som reiser med kollektivtransport uten gyldig billett. Av forarbeidene til yrkestransportlova fremgår det at «transportsekskapet sine kontrollørar» omfatter vektere som utfører billettkontroll på vegne av transportsekskapet, men «det er ein føresetnad at tilsette i vaktsekskap berre kan halde reisande utan gyldig billett tilbake i samarbeid med tilsette i

⁷⁴ Slik som i LF-2011-9988 og LB-2014-119377.

⁷⁵ Myhrer (2011) s. 53.

⁷⁶ Lov av 1 januar 2003 om yrkestransport med motorvogn og fartøy.

⁷⁷ Lov av 1 juli 1993 om anlegg og drift av jernbane, herunder sporvei, tunnelbane og forstadsbane m.m.

transportsekskapet som er til stades». ⁷⁸ Vedkommende fra transportsekskapet må være en annen enn føreren av transportmidlet. ⁷⁹ Tilsvarende gjelder for jernbaneloven § 7a.

3.7.2 Vilkårene for å holde tilbake passasjerer som reiser uten gyldig billett

Av yrkestransportlova § 33 annet ledd og jernbaneloven § 7a første ledd følger det at tre vilkår må være oppfylt for at en vokter som gjennomfører billettkontroll på vegne av et transportsekskap lovlig skal kunne holde tilbake en passasjer.

Det første vilkåret er at passasjerer ikke fremviser gyldig billett, slik at det foreligger plikt for passasjerer til å betale tilleggsavgift. Transportvedtektene danner avtalegrunnlaget mellom passasjerer og transportsekskapet, og hvorvidt billettene er gyldig må vurderes utfra hvordan transportvedtektene foreskriver at billetten er gyldig. I forarbeidene til yrkestransportlova heter det at retten til å holde passasjerer tilbake kun inntreer når vedkommende «har reist utan gyldig billett». ⁸⁰ Under henvisning til nevnte uttalelse i forarbeidene bemerket lagmannsretten i RG 2013 s. 1614 at det kan «reises spørsmål om tilbakeholdsretten etter jernbaneloven bare gjelder når personer «har reist» uten gyldig billett», men gikk ikke nærmere inn på spørsmålet.

Slik jeg ser det innebærer uttalelsen i forarbeidene at passasjerer må ha vært ombord på transportmidlet for at vedkommende lovlig skal kunne holdes tilbake. Dette gjelder imidlertid ikke dersom adgangen til transportmidlet er begrenset ved hjelp av fysiske avsperringer og det kun er mulig å benytte seg av transportmidlet ved å passere inngangsporter med gyldig billett, slik som på undergrunnen i London eller metroen i Paris. Dette har sammenheng med at de altoverveiende fleste transportmidlene i Norge ikke har slike fysiske avgrensninger og at det dermed er mulig å benytte enkelte av T-baneperrongene i Oslo som gjennomgang eller å søke ly for regnet i Bergen i et busskur. Selv om tilbakeholdsretten gjelder både på transportmidlet og stasjonsområdet, ⁸¹ gir tilbakeholdsretten følgelig ikke grunnlag for å holde tilbake passasjerer som ikke fremviser gyldig billett og som enda ikke har vært ombord på transportmidlet.

Det andre vilkåret er at passasjerer ikke betaler tilleggsavgift på stedet, og det tredje vilkåret er at passasjerer nekter å oppgi tilstrekkelige opplysninger om navn, adresse og fødselsdato slik

⁷⁸ Ot.prp.nr.74 (2001-2002) s. 46.

⁷⁹ Wegner (2009) s. 87 og Spurkland/Myhrer/Bunæs (2017) s. 141.

⁸⁰ Ot.prp.nr.74 (2001-2002) s. 45.

⁸¹ Ot.prp.nr.74 (2001-2002) s. 46.

at vekteren ikke kan utferdige tilleggsavgift. Oppgir ikke passasjeren personalia slik at det er aktuelt å holde vedkommende tilbake skal politiet kontaktes. Plikten til å oppgi personalia innebærer ikke en generell legitimasjonsplikt, og opplysningene kan gis muntlig uten at det fremvises legitimasjon.⁸² Tilbakeholdsretten gjelder også mens opplysningene verifiseres, se yrkestransportlova § 33 annet ledd siste punktum og jernbaneloven § 7a første ledd siste punktum.

I tillegg til de ovennevnte vilkårene må retten til å holde tilbake passasjerer som reiser uten gyldig billett fremgå av transportvedtektene, og disse må være godkjente av samferdselsdepartementet, se yrkestransportlova § 33 tredje ledd og jernbaneloven § 7a annet ledd.

3.7.3 Tilbakeholdelsen må ikke innebære et «uforholdsmessig inngrep»

En passasjer som reiser uten gyldig billett, ikke betaler tilleggsavgift, og nekter å oppgi personalia kan holdes tilbake av vekterne som gjennomfører billettkontrollen. Etter yrkestransportlova § 33 fjerde ledd og jernbaneloven § 7a tredje ledd kan imidlertid passasjeren ikke holdes tilbake dersom det innebærer et «uforholdsmessig inngrep». Hvorvidt tilbakeholdelsen vil være uforholdsmessig må vurderes konkret i det enkelte tilfellet, og adgangen for vektere til å utøve fysisk makt i forbindelse med tilbakeholdelsen er snever. Om adgangen til å utøve fysisk makt heter det i forarbeidene til yrkestransportlova at:

«I utgangspunktet skal kontrollørane berre komme med ei oppmoding til den reisande om ikkje å forlate staden før politiet kjem. Dersom den reisande motset seg å vente på politiet, må det akseptast at kontrollørane stiller seg i vegen for vedkommande dersom han eller ho prøver å forlate staden. Først når den reisande sjølv utøver fysisk makt ved å prøve å bryte seg veg forbi kontrollørane kan det akseptast at kontrollørane fysisk held i den reisande. òg i slike tilfelle bør kontrollørane vere svært varsamme med å gripe inn fysisk».⁸³

Dette er lagt til grunn i LB-2017-92396 hvor anken fra en mann som var tiltalt for å ha utøvet vold mot en billettkontrollør under en billettkontroll på en buss i Oslo ble nektet fremmet. Om det nærmere hendelsesforløpet viste lagmannsretten til tingrettens dom hvor det fremgår at billettkontrolløren, en vokter fra Securitas, hadde stilt seg foran passasjeren for å hindre ham i å forlate bussen. Passasjeren hadde deretter forsøkt å trenge seg forbi vekteren, og i denne anledning tatt kvelertak på ham. Sammen med en kollega fikk vekteren passasjeren av bussen, og han ble holdt tilbake frem til politiet ankom. Lagmannsretten la til grunn at vekterens «fysis-

⁸² Ot.prp.nr.74 (2001-2002) s. 46.

⁸³ Ot.prp.nr.74 (2001-2002) s. 46-47.

ke inngripen var foranlediget av at tiltalte dyttet dem for å komme seg ut av bussen, og at kontrollørens maktbruk ikke oversteg det som er tillatt etter yrkestransportloven». Det fremgår verken av lagmannsrettens beslutning om å nekte anken fremmet eller av tingrettens dom om vekterne ble bistått av en ansatt fra transportselskapet, men dersom de ikke ble det har både lagmannsretten og tingretten lagt til grunn feil lovanvendelse hva gjelder vekternes rett til å holde passasjeren tilbake, selv om vekternes utøvelse av fysiske makt i seg selv var forholdsmessig.⁸⁴

Tilsvarende fremgangsmåte for å holde tilbake en passasjer som reiste uten gyldig billett ble benyttet i LB-2016-155798, hvor en kvinne var tiltalt for å ha øvet vold mot en billettkontrollør under en billettkontroll på en buss i Oslo. Etter at tiltalte nektet å oppgi personalia hadde billettkontrolløren holdt henne tilbake ved å «stille seg foran tiltaltes plass og holde i stengene på hver side av plassen, slik at tiltalte ikke kunne komme ut». Lagmannsretten fant det bevist ut over enhver rimelig tvil at tiltalte deretter «bevisst flere ganger har dyttet med kroppen sin mot [billettkontrolløren] i den hensikt å komme forbi henne, og at dette pågikk over en viss tid», og hun ble dømt i henhold til tiltalen. Lagmannsretten la dermed til grunn at billettkontrolløren lovlig holdt tiltalte tilbake i samsvar med yrkestransportlova § 33 og at tilbakeholdelsen var forholdsmessig.

Som nevnt ble det i RG 2013 s. 1614 gjennomført en såkalt «innkontroll» hvor det ble kontrollert at alle som gikk inn og ut av Stortinget T-banestasjon hadde gyldig billett. Da tiltalte ikke fremviste gyldig billett og forsøkte å forlate kontrollen ble han «lagt i bakken, og han ble holdt nede til politiet kom etter noen minutter. [Han] forsøkte under hele opptrinnet å unnsnippe, men mens han lå nede holdt minst fire servicemedarbeidere ham i armene og beina og én satt på brystkassa hans. Hva som nærmere bestemt skjedde, er uklart». Lagmannsretten fant det ikke bevist at tiltalte hadde forholdt seg som beskrevet i tiltalen og bemerket også at «det framstår som et uforholdsmessig inngrep både etter jernbaneloven § 7a og etter straffeprosesslovens regler at så mange kontrollører og ved bruk av betydelig fysisk makt holder tilbake en person som oppholder seg i kontrollsonen uten gyldig billett, på den måten det skjedde her». Fra avgjørelsen kan det dermed slutes at det vil innebærer et uforholdsmessig inngrep at flere vektere legger en passasjer som har reist uten gyldig billett og som ikke oppgir personalia i bakken og holder vedkommende fast frem til politiet kommer.

⁸⁴ Se TOSLO-2017-35458 s. 2 hvor det fremgår at billettkontrolløren ba passasjeren oppgi personalia som «de skulle sjekke med arbeidsgiver Securitas». Det fremgår også av grunlaget for tiltalen at billettkontrolløren var «veker» og at han «gjennomførte billettkontroll på vegne av Ruter AS». Jeg forstår dette slik at billettkontrollen ble gjennomført av vektere ansatt i Securitas og at disse utførte billettkontrollen på vegne av Ruter AS.

Borgarting lagmannsrett sin avgjørelse i LB-2017-116045 harmonerer derfor ikke særlig godt med avgjørelsen fra 2013. En mann var tiltalt for å ha øvet vold mot to billettkontrollører under en billettkontroll på T-banen i Oslo. Tiltalte hadde ikke gyldig billett og da han ble bedt om å oppgi personalia nektet han og stilte seg ved utgangsdøren. Da T-banen ankom neste stasjon forsøkte en billettkontrollørene å hindre ham i å forlate vognen ved å holde ham i armen eller jakken, og det oppstod deretter et basketak hvor billettkontrollørene etter hvert presset tiltalte «opp mot en vegg, og [...] deretter fikk lagt ham ned på bakken». Lagmannsretten la til grunn at «det er ingen ting fra overvåkningskameraet eller et privat videopptak som ble tatt fra hendelsen som tyder på at de to kontrollørene har utøvet større fysisk makt enn det som var nødvendig for å holde tiltalte tilbake». Politiet ble tilkalt, men kom først etter mellom 30 og 45 minutter. I hele denne perioden «brukte de to kontrollørene fysisk makt for holde kontroll over tiltalte, mens to andre kontrollører holdt andre passasjerer borte».

At billettkontrollørene hadde rett til å utøve fysisk makt når tiltalte prøvde å rive seg løs fra kontrollørens grep i armen/jakken samsvarer ikke med forarbeidene til yrkestransportlova § 33. Som nevnt har billettkontrollørene først adgang til å utøve fysisk makt når passasjereren forsøker å komme seg forbi billettkontrolløren, noe som ikke synes å være tilfellet i denne saken. Dernest følger det av forarbeidene at «dersom ein person vert halden tilbake på transportmidlet kan kontrolløren ikkje krevje at den reisande vert med transportmidlet lenger enn til den staden der vedkommande hadde planlagt å stige av».⁸⁵ Det fremgår ikke om tiltalte skulle av på T-banestasjonen, men uttalelsen i forarbeidene bør etter mitt syn tas til inntekt for at det utvises varsomhet med å holde tilbake passasjerer som er i ferd med å forlate transportmidlet. Å ta tak i en person som er på vei av transportmidlet og dra vedkommende mot seg for å holde han eller henne tilbake, bør etter min mening ikke aksepters som forholdsmessig.

I tillegg til å være varsomme med å utøve fysisk makt dersom en passasjer holdes tilbake, kan passasjereren ikke holdes tilbake i lengre tid. Politiet skal kontaktes så fort det er klart at passasjereren ikke oppgir personalia slik at det ikke er mulig for vekterne å utferdige tilleggsavgift. Kan ikke politiet komme på kort varsel, må vekterne la passasjereren gå. Hvor lang responstid fra politiet som aksepteres vil avhenge av de aktuelle forholdene, men generelt bør politiet sende en patrulje til stedet umiddelbart slik at ventetiden ikke blir lenger enn den tiden det tar for patruljen å komme frem til stedet ved vanlig kjøring.

⁸⁵ Ot.prp.nr.74 (2001-2002) s. 46.

3.7.4 Tilbakeholdelse av mindreårige

Ved tilbakeholdelse av mindreårige må det utvises særlig varsomhet, og det er etter «omstenda ikkje eit it forholdsmessig inngrep å halde tilbake barn. Når det gjeld ungdomar er det òg viktig at kontrollørane er særleg varsamme».⁸⁶ Dette kommer også til uttrykk i yrkestransportlova § 33 femte ledd og jernbanelov § 7a fjerde ledd, hvor det heter at «personer under 15 år bør ikke holdes tilbake». Den begrensede adgangen til å holde tilbake barn og ungdom må ses i sammenheng med straffeprosessloven § 174 hvoretter personer under 18 år «ikke bør pågripes hvis det ikke er særlig påkrevd». Følgelig er adgangen til å holde mindreårige tilbake i seg selv være svært begrenset, og dersom det er grunn til å holde mindreårige tilbake kan det kun i svært begrenset omfang utøves fysisk makt.⁸⁷

3.7.5 Oppsummering – grensene for den fysiske maktutøvelsen ved tilbakeholdelse

Dersom vilkårene som nevnt i pkt. 3.6.2 er oppfylt, kan en vekter som gjennomfører billettkontroll på kollektivtransport bruke kroppen sin til å hindre passasjerer i å forlate transportmidlet. Utøver passasjerer fysisk makt overfor vekteren for å komme seg forbi, kan vekteren også utøve fysisk makt ved å holde i passasjerer, jf. LB-2016-155798 og LB-2017-92396. Vekteren kan også ta tak i armen/jakken til passasjerer som holder på å forlate transportmidlet, jf. LB-2017-116045. Forlater passasjerer kontrollen uten at vedkommende har utøvet fysisk makt overfor vekteren er det ikke adgang til å legge passasjerer i bakken og holde vedkommende fast inntil politiet kommer, jf. RG 2013 s. 1614. Passasjerer bør ikke holdes tilbake over lengre tid. Hvor lang tid som aksepteres beror på de konkrete forholdene. Det må utvises særlig varsomhet med å holde tilbake og utøve fysisk makt overfor mindreårige, og mindreårige under 15 år kan ikke holdes tilbake.

⁸⁶ Ot.prp.nr.74 (2001-2002) s. 47.

⁸⁷ Spurkland/Myhrer/Bunæs (2017) fremholder på s. 142 at en 14-åring som gjentatte ganger reiser uten gyldig billett må innfinne seg med å bli holdt tilbake dersom vedkommende ikke betaler tilleggsavgift på stedet, eller oppgir personalia. I Ot.prp.nr.74 (2001-2002) s. 47 heter det imidlertid at «personar som truleg er under 15 år skal ikkje haldast tilbake». Dersom uttalelsen i forarbeidene legges til grunn må dermed ordet «bør» i yrkestransportlova § 33 femte ledd og jernbanelov § 7a fjerde ledd tolkes som «skal», slik at det ikke er adgang til å holde tilbake mindreårige under 15 år.

4. Avslutning

4.1 Oppsummerende betraktninger

Formålet med denne oppgaven har vært å bidra til større klarhet om de rettslige rammene som gjelder for vekteres utøvelse av makt overfor andre ved å undersøke hva som er det rettslige grunnlaget for maktutøvelsen, og ved å avklare grensen mellom lovlig og ulovlig maktutøvelse. Selv det foreligger begrenset kunnskap om vekteres faktiske maktutøvelse, og vektere ikke har noen større adgang til å utøve fysisk makt enn hva enhver annen har, antyder funnene i kapittel 3 at vektere, avhengig av den konkrete situasjonen, har en forholdsvis vid adgang til å utøve fysisk makt. Underrettspraksis synes også å antyde at omfanget av maktutøvelsen, både hva gjelder i hvilken utstrekning og på hvilken måte den fysiske makten utøves, er omfattende.

I et rettskildemessige perspektiv har det vært krevende å avklare den nærmere grensen mellom lovlig og ulovlig maktutøvelse. Publisert underrettspraksis og avgjørelser som jeg har blitt kjent med på annen måte, gir uttrykk for klare typetilfeller av lovlig og ulovlig maktbruk, men går i liten grad inn på hvor den nærmere grensen går. Vurderingstemaene er skjønnsmessige og sakene er sjeldent like, selv om det er likhetstrekk. Omfanget av tilgjengelig rettspraksis er heller ikke stort nok til å trekke opp noen nærmere grense for maktbruken, og hva som er lovlig og ulovlig maktbruk vil uansett variere utfra hvilket rettsgrunnlag maktutøvelsen bygger på.

Det eksisterer dermed en rekke gråsoner hvor det er vanskelig å si noe særlig mer om maktutøvelsen enn at den må tilpasses den konkrete situasjonen og det rettsgrunnlaget som gir vekteren adgang til å utøve fysisk makt. Felles for de fleste rettsgrunnlagene som berettiger at vektere utøver fysisk makt, er at maktutøvelsen må være «nødvendig» for at den skal være lovlig. Finnes det andre lempeligere midler som det er rimelig å forvente at vekteren benytter seg av, vil det ikke være nødvendig å utøve fysisk makt. Dersom det er nødvendig for vekteren å utøve fysisk makt, må maktutøvelsen som sådan være forholdsmessig.

Gråsonen mellom lovlig og ulovlig maktutøvelse som rettspraksis etterlater gir etter min mening behov for videre forskning på den nærmere grensen for vekteres maktutøvelse. I denne sammenheng vil være formålstjenlig om alle avgjørelser som omhandler vektere, uavhengig av om vekteren er fornærmet eller tiltalt, blir publisert i lovdata og merket med «vekter» eller lignende. Det bør også opprettes egne registreringsnumre i STRASAK for anmeldelser og saker

som omhandler vektere. På denne måten vil man på en enkel måte få tilgang et bredt materiale som kan angi hvor grensen mellom lovlig og ulovlig maktbruk går, og det vil være enklere å kategorisere utfra hvilket rettsgrunnlag maktutøvelsen bygger på og i hvilken type situasjon maktutøvelsen skjer, mv.

4.2 Bør vektere gis større adgang til å utøve fysisk makt?

Hvorvidt vektere bør gis større adgang til å utøve fysisk makt enn hva enhver annen har, er diskutert i forarbeidene til vaktvirksomhetsloven og juridiske teori. Konklusjonen synes å være at det ikke er behov eller grunn til å gi vektere større adgang til å utøve fysisk makt enn hva de har i dag. Blant annet vil en større adgang til å utøve fysisk makt kunne medføre at vektere får en begrenset form for politimyndighet, noe som ikke har vært ønskelig og som vil være i strid med politimonopolet og prinsippet om et enhetspoliti.⁸⁸ Samtidig er det nok neppe behov for å begrense vekteres adgang til å utøve fysisk makt, men den adgangen vektere har i dag til å utøve fysisk makt bør ikke utvides ytterligere uten at det er lovgivers intensjon. Domstolene må være oppmerksomme på dette, slik at adgangen til å utøve fysisk makt ikke utvides ved å stadig tilkjenne vektere et videre handlingsrom for sin maktutøvelse eller ved at straffebud i større grad tolkes innskrenkende til fordel for vekteren.

⁸⁸ Wegner (2009) s. 102.

5. Kilder

Litteratur

Artikler

- Fredriksen (2016) Steinar Fredriksen, Polititjenestepersoners og privatpersoners adgang til å benytte straffeprosessuelle tvangsmidler, Tidsskrift for strafferett 01/2016 s. 8-34.
- Myhrer (2011) Tor-Geir Myhrer, Sentervekternes polisiære fullmakter: Grunnlag og grenser, Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap s. 97–160 (2011).
- Wegner (2009) Rolf B. Wegner, Vekteres bruk av fysisk makt mot person, Lov og Rett 2009 s. 84–103.

Bøker

- Auglend/Mæland (2017) Ragnar Auglend og Henry Mæland, Politirett (3.utgave, Bergen 2017).
- Eckhoff/Smith (2014) Torstein Eckhoff og Eivind Smith, Forvaltningsrett (10.utgave, Oslo 2014).
- Falkanger/Falkanger (2013) Thor Falkanger og Aage Thor Falkanger, Tingsrett (7.utgave, Oslo 2013).
- Frøberg (2016) Thomas Frøberg, Alminnelig strafferett i et nøtteskall (Oslo 2016).
- Graver (2015) Hans Petter Graver, Alminnelig forvaltningsrett (4.utgave, Oslo 2014).
- Gröning/Husabø/Jacobsen (2016) Linda Gröning, Jørn Jacobsen og Erling Johannes Husabø, Frihet, forbrytelse og straff – En systematisk fremstilling av norsk strafferett (Bergen 2016).
- Munck/Vilgeus/Johansson (2005) Johan Munck, Jan Vilgeus og Lena Carlberg Johansson, Ordningsvakt och väktare – Regler för ordningsvakter och bevakningsföretag (3.utgave, Stockholm 2005).

Myhrer (2012)	Tor-Geir Myhrer, Bastet og bundet, Rettslige rammer for bruk av håndjern (Oslo 2012).
Skeie (1939)	Jon Skeie, Den norske straffeprosess Første bind (Oslo 1939).
Spurkland/Myhrer/Bunæs (2017)	Kai Spurkland, Tor-Geir Myhrer og Runa Bunæs, Juss for vektere (2.utgave, Oslo 2017).
Øyen (2017)	Ørnulf Øyen, Straffeprosess (Bergen 2017).

Andre fremstillinger

NHO Service og Handel, Sikkerhet og Beredskap, Statistikk og trender 2018.

Læreplan, Nasjonal grunntdanning for vektere, 3 versjon, 30.01.2019

Politidirektorater: Politi- og lensmannsetatens kapasitets- og kompetansebehov de kommende ti-årene.

Lover

Jernbaneloven	Lov av 1 juli 1993 om anlegg og drift av jernbane, herunder sporvei, tunnelbane og forstadsbane m.m.
Politi-loven	Lov av 4 august 1995 om politiet.
Straffeloven	Lov av 20 mai 2005 om straff.
Straffeloven 1902	Almindelig borgerlig Straffelov av 22 mai 1902.
Straffeprosessloven	Lov av 22 mai 1981 om rettergangsmåten i straffesaker.
Vaktvirksomhetsloven	Lov av 5 januar 2001 om vaktvirksomhet.
Yrkestransportlova	Lov av 1 januar 2003 om yrkestransport med motorvogn og fartøy.

Offentlige utredninger og lovforarbeider

NUT 1969:3	Innstilling om rettergangsmåten i straffesaker fra Straffeprosesslovkomiteen.
NOU 1984:24	Vaktselskapenes virksomhet og tjenester m.v.
Ot.prp.nr.22 (1994-1995)	Om lov om politiet.
Ot.prp.nr.54 (1999-2000)	Om lov om vaktvirksomhet.
Ot.prp.nr.74 (2001-2002)	Om lov om yrkestransport med motorvogn og fartøy.
Ot.prp.nr.90 (2003-2004)	Om lov om straff.
Ot.prp.nr.49 (2008-2009)	Om lov om endringer i lov om vaktvirksomhet.
Innst.O.nr.20 (2000-2001)	Innstilling fra justiskomiteen om lov om vaktvirksomhet.

Forskrifter

Politiinstruksen	Forskrift av 22 juni 1990 nr. 3963 om alminnelig tjenesteinstruks for politiet.
Vaktvirksomhetsforskriften	Forskrift av 28 mars 2011 nr. 337 om vaktvirksomhet.
Våpenforskriften	Forskrift av 25 juni 2009 nr. 904 om skytevåpen, våpendeler og ammunisjon mv.

Rundskriv

G-72/91	Rundskriv G-72/91 av 21 mai 1991 om politiets bruk av såkalt halsgrep ved pågripelser og lignende.
G-20/92	Rundskriv G-72/91 av 22 januar 1992 om bruk av halsgrep i nødvergesituasjoner.
POD rundskriv nr. 2007/11	Politidirektoratets rundskriv nr. 2007/11 av 26 juni 2007 om halsgrep, mageleie ved pågripelse/innbringelse og transport av arrestanter mv.

Rettspraksis

Høyesterett

Rt. 1993 s. 1302

Rt. 2010 s. 453

Rt. 1994 s. 276

Rt. 2011 s. 946

Rt. 2007 s. 1172

HR-2011-1531-U

Rettens Gang

RG 2013 s. 1614

Lagmannsrettene

LB-1998-2212

LF-2011-9988

LB-2016-155798

LB-2001-37

LB-2012-197967

LB-2017-26407

LB-2009-171107

LB-2014-97610

LB-2017-92396

LB-2009-191955

LB-2014-119377

LB-2017-108338

LB-2010-98142

LB-2015-84822

LB-2017-116045

Tingrettene

TOSLO-2004-74173

TOSLO-2013-192916

TOSLO-2006-132957

TOSLO-2015-89731

TOSLO-2009-115888

TOSLO-2017-35458

Internasjonale kilder

Brottsbalken

Brottsbalken (1962:700) av 21 desember 1962.